

Hoyr tú illi Tara-Mortan. Royndirnar at menna taravinnu í Føroyum árinum 1804-1807

Fróðskaparrit 68 (2022): 111-142
©The Author(s) 2022 Open Access
under Creative Commons by
Attribution License. Use,
distribution and reproduction are
unrestricted. Authors and original
publication must be credited.
www.frodskapur.fo/

“Hoyr tú illi Tara-Mortan”. The efforts to develop a kelp industry in the Faroe Islands 1804-1807

Erling Isholm, ph.d., lektari, Sögu- og samfelagsdeildin,
Fróðskaparsetur Føroya¹

Abstract

The beginning of the 19th century was hard for the people of the Faroe Islands. The weather was unfavorable, and the consequences were dire for the farmers. At the same time, price increases in Europe forced the Royal monopoly to increase its prices, which meant, that the price of grain increased by a quarter. That was the situation, when the kelp burner Mortan Reidt arrived in the Faroes in 1804. The pastor in Tórshavn, Begtrup, saw an opportunity to found a new industry that could provide an income for the poorest people in the city. Kelp was used in the glass industry, so if the efforts were successful the Faroes would have been closer to the growing industry in Great Britain and Norway. The aim of this paper is to tell the story of this attempt to start a new industry in the Faroe Islands, and to explore what the story can tell us about the early part of the 19th century.

Úrtak

Fyrstu árinum av 19. øld vóru sera kørg í Føroyum, tí veðrið fór illa við landbúnaðinum, og hvørki grind ella seiður var at fáa undir landi. Harumframt gjørdu vøruprísir úti í heimi, at handilin í 1801 valdi at hækka sínar handilstakstir, soleiðis at millum annað korn gjørdist ein fjórðing dýrari, enn tað hevði verið frammanundan. Tað kom tí væl við, tá ið Tara-Mortan í 1804 kom við einum av handilsins skipum, tí við honum og hansara kunnleika um, hvussu øska ella soda kundi vinnast úr tara, sá serliga Begtrup prestur í Havn fyri sær, at her vóru møguleikar fyri at leggja lunnar undir eina nýggja vinnu. Taraøska var

¹ E-mail: erlingi@setur.fo

ráevni, sum skuldi nýttast í glasídnaðinum, so um tað hevði eydnast at fingið veruliga gongd á hesa vinnuna, høvdu Føroyar verðið nærri knýttar at vaksandi ídnaðinum bæði í Bretlandi og Noregi, og samstundis hevði ein heimaídnaður av hesum slag givið føroysku húsarhaldunum eina munagóða inntøku afturat bindingini. Í greinini verður greitt frá hesi royndini at byggja upp eina nýggja vinnu í Føroyum, og mett verður um, hvat henda søga kann siga okkum um føroyska samfelagið tíðliga í 19. øld.

Keywords: Kelp industry, Napoleonic wars, modernisation, industrialisation, cottage industry, kelp burning, extractiv and inclusive societies.

Leitorð: Taraídnaður, napoleonskríggj, modernisering, ídnaðargerð, heimavirki, tarabrenning, ekstrativ og inklusiv samfeløg.

Inngangur

Eitt høvuðstema í ph.d.-ritgerð míni “Fiskivinnan sum broytingaramboð hjá amtmanninum” er, hvussu embætisverkið og aðrir nýhugsandi einstaklingar royndu at flyta Føroyar úr aldagamla bóndasamfelagnum fram móti einari nýggjari tíð við at taka stig til at menna nýggjar vinnur. Nýggju vinnurnar skuldu við øðrum orðum broyta samfelagið til eitt meira nýmótans og betri samfelag.

At síggja fiskivinnuna sum eitt slíkt broytingaramboð er líka til, tí broytingin av samfelagnum frá bóndasamfelag til fiskivinnusamfelag er eitt av teimum heilt stóru temunum í føroyskari søgu. Tað er í sjálvum sær greitt prógv um, at henda transformatiónin eydnaðist. Í søguliga keldutilfarinum er tilfar til skjals um fleiri aðrar nýskapandi vinnuroyndir, sum ikki eydnaðust eins væl, sum fiskivinnan gjørði, men sum kortini kunnu geva okkum nýtt og øðrvísi innlit í hesa broytingartíð í søgu okkara.

Ein slík roynd var ætlanin um at fara undir at framleiða taraøsku ella sodu í Føroyum. Hetta var ein væl kend og týðningarmikil vinna í grannalondunum, har henda vøra varð seld til alsamt vaksandi ídnaðarframleiðsluna. Í greinini verður roynt at finna fram til upprunan til, at henda vinna gjørdist viðkomandi í Føroyum. Greitt verður frá øllum tí, sum til ber at finna um hesar royndirnar, og dentur er lagdur á at finna fram til, hvat henda søga kann siga um føroyska samfelagið hesi fyrstu árinum í 19. øld. Á tann hátt ber til at fáa eina hómung av, hvørjar kreftir arbeiddu fyri einari slíkari nýggjari vinnu, og hvørjar andøvdur ímóti, ella við øðrum orðum hvør virkaði til frama fyri at gera landið til eitt modernað inklusivt samfelag, og hvør royndi at verja ekstraktiva bóndasamfelagið (Sí t.d. Isholm 2000: 43-47). Soleiðis gevur ein søga sum henda góðar móguleikar at seta forðingar og móguleikar fyri menning av vinnum og øðrum samfelagsstovnum í eitt samanberandi ljós.

Yvirskriftin til greinina er ein regla úr einum tátti, sum Nólsoyar Páll sambært *Føringatíðindum* skal hava yrkt um Tara-Mortan, sum var fyrstur at royna seg í tarabrenningini. Tað ørindið, sum er tilskrivað Nólsoyar Páll, gevur eina mynd

av, at hann var ímóti hesi vinnumenningini, men upprunakeldurnar siga nakað annað. Í greinini verður at enda hugleitt um, hvørt slíkar søgur kunnu hugsast at vera leivdir frá traditionalismuni í siðbundna og støðuga bóndasamfelagnum, sum tjóðskapartíðin tók fram aftur stutt fyri aldaskiftið 1900.

Keldutilfarið til greinina er í høvuðsheitum skjalatilfar frá stjórn og nevnd fyri Kongliga einahandilin, har serliga frágreiðingarnar, sum handilsforvaltarin sendi stjórnini í Keypmannahavn, geva nógv nýtt innlit. Í skjalasavninum hjá Rentukamarinum liggur eisini hópin av skjølum, sum geva eina rættiliga greiða mynd av allari gongdini í søguni um tarabrenning í Føroyum 1804-1807. Harumframt hevur verið leitað í bókmentum um tarabrenning í grannalondunum, men í føroyskum bókmentum er at kalla einki funnið um hesa søguna.

Taraøska ráevni í glasframleiðslu

Øska var ein týðningarmikil handilsvøra í 17. og 18. øld. Úr øskuni fekst alkali, og tað var eitt evni, sum hevði stóran týðning í framleiðsluni av sápu og glasi, og tað varð eisini brúkt í klædnaidnaðinum til at bleikja klæði við. Tríggir mátar vóru at fáa til vega hesa øskuna. Ein var at brenna timbur til timburøsku. Ein annar var at brenna runnin salsola soda, sum veksur fram við strondini í Spania og øðrum Miðjarðarhavslondum. Triði móguleikin var at brenna tara. Framleiðslan úr timbri verður nevnda pottøska ella potasium, úr salsola soda fekst evnið barilla, og brendi tarin gjørdist til ein øskuklump, sum á enskum verður nevndur kelp.

Tá ið øskuklumpurin frá tarabrenningini skuldi nýtast í framleiðsluni, varð hann gjørdur til pulvur við stórum grótrullum. Ein partur av pulvurinum kundi loysast upp í vatni og gera tað alkaliskt. Tað var hesin parturin, sum kundi brúkast í sápu- og klædnaidnaðinum. Í glasidnaðinum kundi øll øskan brúkast (Forsythe, 2006, p. 219). Viðhvørt hendi tað seg tí, at glasframleiðarar nýttu tann partin av taraøskuni, sum sápuframleiðarin ikki fekk brúkt. Høgi prísurin á barilla gjørdi eisini, at glasframleiðarin var líka fegin fyri taraøskuna sum fyri barilluna (Clow and Clow, 1947, p. 304).

Í glasidnaðinum varð øskan nýtt til at lækka bræðingarmarkið á glasi. Bræðingarmarkið á glasi er heilt uppi á 2300 hitastigum, og tí er talan um eitt evni, sum krevur nógva orku at bræða, og samstundis er tað torført at arbeiða við. Við at koyra taraøsku í lækkar bræðingarmarkið niður á umleið 1500 stig. Kemiska frágreiðingin upp á tað er, at soda ella natriumkarbonat er í øskuni. Orðið soda stavar frá plantunavninum Salsola soda, og soda fekst burtur úr hesum runnunum, um teir vórðu turkaðir og síðani brendir til øsku. Síðani varð øskan vaskað í vatni, so søltini blivu upployst. Vaskivatnið varð síðani kókað, og tað, sum tá lá eftir, var sodaøska. Henda øskan varð eisini nevnd barilla-soda.

Pottøska kundi eisini brúkast til at lækka bræðingarmarkið á glasi. Í pottøskuni vóru ymisk kaliumsølt, og tey høvdu sama virknað sum soda. Orðið

pottøska stavar frá hollenska orðinum potasch og vísir til stóru pottarnar, sum vórðu nýttir til at kóka vatnið, sum øskan varð vaskað í, so at kaliumsøltini lógu eftir.

Í tarabrenning fekst bæði soda og pottøska, og munurin hevði ikki so stóran týdning, tí bæði kundu brúkast til at lækka bræðingarmarkið í glasframleiðsluni. Góðskan á soduni og pottøskuni var ikki líka góð úr tara sum úr salsola soda plantuni, men góðskan var nóg góð til hópframleiðslu av glasi, sum var týðandi lutur í ídnaðarkollveltingini.

Taravinna mennist í skotsku oyggjunum

Tað vóru helst bæði økt glasframleiðsla og øktur prísur á barilla, sum gjørdu, at gongd kom á at framleiða soda burtur úr tara. Franskir bøndur framleiddu tíðliga í 1600-talinum soda við at brenna brúalgur, og hugsandi er, at hesin máttin at útvinna hetta týdningarmikla ráevnið til glasframleiðsluna spjaddist haðani til Bretlands. Bæði skrivligar og fornfrøðiligar keldur vísa, at bretar í 1660-árunum fóru at brúka taraøsku í framleiðsluni (Dungworth, 2011). Tari varð brendur til øsku við walisisku strendurnar, og seinni tóku írar eisini táttin upp. Tíðliga í 18. øld spjaddist vinnan víðari til oyggjarnar vestanfyri Skotland (Forsythe, 2006, p. 219), og tað var serliga í Skotlandi, at talan gjørdist um eina berandi vinnu (Clow and Clow, 1947, p. 298).

Tarabrenningin varð fyrstu ferð roynd í Forth-fjørðinum í 1720, og tvey ár seinni kom gongd á framleiðslu í Orknoyggjum. Í 1730-árunum tóku tey táttin upp í Hebridunum við íblástri úr Írlandi, og vinnan mentist skjótt. Tá ið øldin var hálvrunnin, var tarabrenning ment til eina vinnu, sum hevði stóran búskaparlígan týdning. Ein orsök var, at trot varð á timbri í Evropa, og avleiðingin var, at prísurin á pottøsku øktist úr 16 til 25 pund fyri tonsið frá 1740 til 1750 (Clow and Clow, 1947, p. 299).

Prísirnir gingu upp og niður restina av øldini, alt eftir hvat hendi á politiska pallinum, men taravinnan fekk alsamt størri og størri týdning fyri skotska búskapin, og fyri “the Highlands and Islands” var taravinnan drívandi megin í samfelagsmenningini (Clow and Clow, 1947, p. 301). Fólkaøksturur í Norðurskotlandi var umleið 50% frá 1755 til 1831, men í Hebridunum var fólkaøksturur enn størri, tí har var fólkatálið í 1831 í summum oyggjum triggjar ferðir so stórt sum í 1755. Tað komst ikki av, at meira fekst burtur úr landbúnaðinum, tí tarabrenningin hevði við sær, at landbúnaðurin ikki var so væl røktur, sum hann hevði verið. Orsøkin var, at stóru landánararnir eggjaðu fólki til at búseta seg á sínum ognum, so arbeiðsmegi kundi tryggjast til tarabrenningina (Clow and Clow, 1947, p. 308).

Tá ið Napoleon fór at kríggjast við stóran part av Evropa, hevði tað við sær, at prísurin á taraøsku vaks í stórum, tí tá bar ikki til at fáa hendur á barilla. Sagt verður, at prísurin kom heilt upp á 20 pund fyri tonsið, og strendurnar í oynni

North Uist vórðu leigaðar út fyri 7.000 pund um árið (Clow and Clow, 1947, p. 312).

Tað vóru serliga landánararnir, sum vunnu pening upp á hesa vinnuna, bæði tí teir kundu hækka leiguna, sum bøndur skuldu gjalda fyri garðarnar, og tí teir tóku sær av at selja framleiðsluna víðari við stórum vinningi. Tá ið prísurin var upp á tað hægsta, kundi vinningurin vera 15 pund fyri tonsið av taraøsku. Í 1809 var vinningurin av söluni av taraøsku á Clanranald 10.047 pund, meðan leigugjöldini vóru 7.500 pund. Tey høvdu eina hálva øld frammanundan bara verið 760 pund (Gray, 1951, p. 202).

Fyri at fáa so nógvan vinning burtur úr taranum, sum til bar, býttu landánararnir jørðina sundur í smærri og smærri lutir. Á henda hátt varð tryggjað, at nóg mikið av arbeiðsmegi var til at virka taran, og at so nógv leigugjöld komu inn, sum til bar, og í nøkrum førum fingi bøndurnir eisini boð um at gjalda leigugjöldini við taraøsku (Gray, 1951, p. 204). Henda skipanin minnir nógv um “the Zetland Method”, sum bant bøndurnar í Hetlandi til at gjalda festigjöldini við at fiska fyri jallarnar ávísar tíðir á árinum (Isholm, 2020, p. 224). Í báðum førum eggjaði skipanin landánarunum til at fáa so nógv fólk at arbeiða, sum til bar, og mátin var at býta garðarnar sundur í smærri og smærri eindir, so at fleiri festarar vóru at gjalda. Í Hetlandi hevði henda skipanin við sær, at tað at síggja til var stórir vøkstur í bæði fólkatáli og fiskaútflutningi, men av tí at skipanin bygdi á eina ekstraktiva skipan, varð framgongdin ikki varandi.

Uppgongutíðin í taravinnuni endaði í 1812, tá ið prísirnir aftur fóru at fella (Clow and Clow, 1947, p. 312). Um somu tíð fann franski Leblanc ein máta at framleiða kunstigt soda úr havsalti, og tí kom tarabrenningini, sum hevði til endamáls at útvinna sodu, ongantíð rættiliga fyri seg aftur. Góða inntøkan úr taranum hevði fingið landánararnar til at eggja fólki til heldur at arbeiða í taranum enn at røkja landbúnaðin og fiskivinnuna. Tá ið nú tarabløðran brast, lógu umfatandi búskaparligir trupulleikar eftir. Nógvir landánarar mistu ognir sínar, men verri var hjá øllum teimum fólkunum, sum høvdu bygt lív sítt upp á taravinnuna. Tey megnaðu ikki at vinna burtur úr jørðini tað, sum tey skuldu gjalda í leigugjöldum. Tá ið taravinnan gekk væl, forðaði hon fyri, at fólk fluttu til Amerika, men nú tók emigratióin dik á seg aftur (Clow and Clow, 1947, p. 316).

Kreppan í taravinnuni rakti sölulið og arbeiðsgevarar fyrst, tí tann, sum fekst við at brenna tara, fekk so lítlan part av inntøkuni, at hann ikki merkti lækkaða prísir so væl. Tá ið prísurin á taraøskuni fór niður um 4 pund, var eingin vinningur eftir til landánaran, og tað gjörði, at framleiðslan var nógv minkað í 1830, og tíggju ár seinni var tarabrenning bara eitt minni (Gray, 1951, p. 205).

Tarabrenning í Noregi

Tarabrenningin spreiddi seg skjótt úr Skotlandi til Noregs. Ein skotskur skipari kom í 1730- ella 40-árunum til Trondheims. Hann greiddi frá, hvussu tarin kundi brennast til øsku, og síðani kom hann fleiri ferðir aftur at keypa

taraøsku. Tann vinnan steðgaði tó skjótt aftur, tá ið bann varð sett fyri at innflyta taraøsku til Bretlands.

Jens Hveding, sum var pápi Jacob Hveding, sum seinni gjørdist løgmaður í Føroyum, mintist hesa vinnuroyndina, tá ið hann í 1748 fekk fyrispurning um at brúka skógin í Lierne í glasframleiðsluni. Hann helt ikki, at tað var nakað gott hugskot, tí tað var so langt at flyta framleiðsluna haðani, og tí fór tað at gerast torført at fáa vinning burturúr. Hann skeyt tí upp heldur at leggja glasvirki við strondina, og har kundu stig takast til at brenna tara til framleiðsluna, eins og gjørt varð í Skotlandi. Gongd kom á hesar royndir við tarabrenning, og í 1755 varð hildið, at hesin máttin bar til (Lindeman, 1928, p. 65).

Aðrir norðmenn sendu ein ídnaðarnjósna til Onglands at savna saman upplýsingar um glasframleiðslu og um tarabrenning. Njósnaarin varð handtikin, men tá ið loysigjald varð goldið fyri hann, kundi hann fara til Fraklands at seta seg inn í framleiðsluna har. Tað endaði við, at ein franskur tarabrennari og sodukókari kom til Noregs saman við einum tulki í 1756. Hann lærði nøkur á Ørlandet at savna saman, turka og brenna tara, og skjótt gjørdist tarabrenning til eina hjávinnu. Longu í 1758 var framleiðslan komin upp á 30 tons um árið, og eini 15 til 20 ár seinni var framleiðslan komin upp ímóti 225 tonsum árliga.

Tara-Mortan partur av nýskapan í Gudumlund

Sjálvt um vit einki vita við vissu, ber til at hugsa, at tað var í hesi norsku tarabrenningini, at Tara-Mortan, hvørs kristna navn var Morten Reidt, vann sær royndir í handverkinum. Mortan kemur fyrstu ferð undan í keldutilfarinum í 1798. Tá var hann komin til Danmarkar, og har skuldi hann taka sær av tarabrenning við virkini í Gudumlund í Norðurjyllandi.

Gudumlund var eitt góðs hjá Buchwald-ættini, og har fór kamarharrin Frederik von Buchwald í 1770-árunum undir at stovna ymisk framleiðsluvirki. Hetta var tá ein púra ókendur heimur har á leið, og hetta var ein roynd at koma sær upp í ídnaðarframleiðsluna, sum mentist við stórari ferð hesi árin. Buchwald fekk sær bæði garvarí, handskavirki, línklæðnavirki og vevarí.

Hóast hugurin var góður, eydnaðist ikki Buchwald at fáa alt hetta virkseimið at bera seg. Hann endaði við at standa í stórari skuld, og í 1798 noyddist hann at selja góðsið til Schimmelmann greiva (Brønnum, 1895, p. 14). Eftir kvettið móti Kristiani 7. og Ova Guldberg, høvuðsráðherra hansara, í 1784, gjørdist Schimmelmann saman við Bernstorff og Reventlow partur av teirri stjórnini, sum av álvara fór undir at modernisera danska ríkið. Schimmelmann var harumframt ein av ríkastu monnum í ríkinum, eftir at hann arvaði pápa sín. Tí var hann førur fyri at fremja nýskapanina í verki, og tað var tað, hann gjørdi í Gudumlund.

Sama ár, sum Schimmelmann yvirtók Gudumlund góðsið, vóru ætlanir settar í verk at byggja upp eitt laboratorium, sum skuldi framleiða salt, sápu og salpetur. Á Hirtshólmunum við Fladstrand varð eitt sodabrennarí skipað, og tað var hesum partinum av virkseminum, Morten Reidt varð settur at taka sær av. Hann skuldi

lata alt tað, hann megnaði at framleiða, til sápuvirkið fyri trýggjar skillingar pundið. Sodain var gjørd úr taraslagnum “kløvertang”, sum varð skorin leysur av havbotninum. Í oktober 1798 lat Mortan virkinum 19.000 pund av sodu, og árið eftir var ætlanin, at hann skuldi lata 100.000 pund. Nakað av hesum varð latið virkinum, men tá ið tað vísti seg, at dr. Friese ikki vildi gjalda tað forskotið aftur, sum hann hevði fingið Søren Lunden at lata Mortani, og virkið heldur ikki vildi gjalda Mortani meira enn ½ skilling fyri pundið av teimum 9.000 pundunum, sum hann førði til virkið, elvdi tað til so stóra ósemju, at tarabrenningin varð niðurløgd (Brønnum, 1895, pp. 39–40).

Ætlanin við laboratoriiinum eydnaðist ongantíð nakað serligt, og virkseimið helt endaliga uppát í 1803 (Brønnum, 1895, p. 41). Hvar Mortan var hesa tíðina er óvist, tí einki sæst í keldunum til hansara, fyrr enn hann bráðliga tann 30. apríl 1804 kom í land í Havn av galeasuni “Fredens Forsvar”, ið kom á Havnina sum vársins fyrsta handilsskip. Á Skansanum lýstu teir hann í protokollunum sum sodaframleiðara.²

Prestur tók stig til tarabrenning

Tá ið Tara-Mortan kom á Havnina á vári 1804, var hann fátækur og illa fyri. So vánalig var støða hansara, at honum vantaði klæði til at kunna fara í gongd við arbeiði sítt. Men hann var ikki tann einasti, sum var illa fyri, tí hann kom eisini til ein bý og eitt land, sum búskaparliga var sera illa fyri. Búskaparligu trupulleikarnir byrjaðu í 1801, tá ið myndugleikarnir avgjørdu at fara burtur frá fasta takstinum ella vøruprísunum, sum høvdu verið galdandi síðani 1790. Orsøkin til hesa avgerð var, at prísurin á korni og øðrum vørum var nógv hækkaður í Danmark, so at handilin í mongum førum keypti vøru dýrari inn, enn hann fekk selt vøruna fyri aftur í Føroyum. Fyri føroyingar var tað serliga økti prísurin á byggkorni, sum fór úr 3 ríkisdálum upp í 4 ríkisdálar fyri tunnuna, sum fekk stóra ávirkan á liviumstøðurnar.³

Henda príshækkingin hevði møguliga ikki havt so stóra ávirkan, um hon var komin nøkur ár frammanundan, men eftir at fleiri góð ár høvdu verið á rað fram til 1800, vendist støðan á sumri 1800. Bæði summarið og heystið var sera nógv regn, og síðani kom ein harður vetur omaná. Hesar náttúruumstøður gjørdur, at stórt felli var fleiri staðni í landinum. Ein partur av seyðafellinum komst av, at fólk tey góðu árinum í støðum høvdu sett meira seyð við, enn jørðin megnaði at bera, og tað hevndi seg nú. Harumframt sveik bæði grindin og seiðurin, so handilsskipini fingi einki lýsi við sær aftur til Danmarkar.⁴

² TSS. Skansaprotokollir. Skansaprotokol 1803-1805.

³ SA. Den Færøske Handelskommission, Handelsforvalteren i Torshavn: Direktionens Breve (1796-1807). Bræv frá stjórnini dagfest 22. mai 1801.

⁴ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 180. Bræv frá Egtved handilsforvaltara dagfest í Havn 24. juli 1801.

Veturin eftir var eisini bæði harður og drúgvur, og vánaliga veðrið hevði ligið so at siga óavbrotið frá tíðliga í november til endan á maimánað. Tað gjørdi, at stórir partur av seyðinum “var creperet”, og sera fá lomb komu undan í lembingini. Alt ov lítið hoyggj var til kýrnar, og tað var bara við neyð og deyð, at tað eydnaðist teimum flestu at bjarga teimum. Veður hevði heldur ikki verið til nakran útróður, so haðani kom heldur eingin føði, og framvegis var eingin grind sædd, men onkur seiður hevði so verið at fingið. Handilsforvaltarin ásannaði, at tað var óvanliga torført hjá teimum fátæku at koma ígjøgnum hesa ringu tíðina, og skjótt merkti hann eitt stórt trýst frá sýslumonnum og prestum, sum vildu hava handilin at lata teimum fátæku vøru upp á borg.⁵

Nógv av teimum fátækastu fólkunum í Føroyum búðu í Havn, og tí var presturin í Sandagerði, Joachim Begtrup, ein av teimum, sum merktu trupulleikarnar best. 1. mai 1802 skrivaði hann undir upp á eina váttan, sum sýslumaðurin hevði givið Ellen Pedersdatter um, at hon og 12 ára gamla dóttir hennara fóru at líða hungursneyð, um tær ikki fingi hjálp. Undir vanligum umstøðum hevði hon fingið hjálp úr Fátækkrakassanum, men hesin kassin var so kroystur, at tað ikki bar til at leggja meira á hann. Tí vísti prestur til § 11 í fyriskipanini um handilin frá 1790, sum ásetti, at kongur hevði skyldu at “forsyne” fátæku undirsáttar sínar.⁶

Hetta gjørdist byrjanin til eina nýggja fátækkraskipan, har fátøk við váttan frá presti ella kirkjuverjum um, at teirra støða var vánalig, kundu fáa rætt til at keypa upp á borg í handlinum. Begtrup prestur hevði tí neyvt innlit í vánaligu støðuna hjá sóknarbørnum sínum. Løbner kommandantur fylgdi eisini væl við, og hann visti, at hungurin hevði fingið útróðrarmenn at rógva nógv longri til havs í vónini um at fáa okkurt, men teir komu aftur “med uforrettet Sag”, og tað var bara akkurát, at teir megnaðu at bjarga lívinum, áðrenn ódnarveðrið tók teir. Um seyðin segði Løbner, at hann “har i dette Aar faaet et Stød, som neppe med gode Aaringer i tre paafølgende vil kunde retableres.” So ring var støðan, at stuldur, sum higartil hevði verið sera sjáldsamur, var vorðin vanligur henda veturin. Í øllum teimum málum, hann kendi til, var kortini eingin ivi um, at stolið varð av neyð.⁷

Veturin 1802-03 var lítið frægari enn undanfarnu ár, men á heysti 1802 og í 1803 komu nakrar grindir. Spakuliga fóru viðurskiftini aftur at batna, og í 1804

⁵ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 536. Bræv frá Egtved handilsforvaltara dagfest í Havn 30. mai 1802.

⁶ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 529. Bræv frá Egtved handilsforvaltara dagfest í Havn 5. juli 1802. Viðløgð eru trý avrit av skjølum, sum handilsforvaltarin hevði fingið frá sýslumonnum og prestum.

⁷ SA. Rentekammeret. Sager til journal for Færøerne og Grønland. 1805-1807/42. Upprunaliga brævið hevur nummar 1798-1805/989. Bræv frá Løbner kommandanti dagfest Tórshavn 30. juni 1802.

hvarv tørvurin á at skriva upp á borg í handlinum.⁸ Tað merkti kortini neyvan, at støðan hjá teimum ringast staddu var góð, tí sera torført var at finna nakað arbeiði ella inntøkur til teirra. Hesa støðuna hevði Begtrup í huga, tá ið hann hitti Tara-Mortan, og hann sá skjótt ein móguleika at fáa skapt teimum illa staddu ein inntøkumóguleika í taravinnuni.

Brendu tara til svartasalt

Hvussu stór vitanin í Føroyum var um tarabrenningina, áðrenn Tara-Mortan kom til landið, er óvist. Við tí týdninginum í huga, sum vinnan hevði fyri oyggjar og strandaøki bæði eystanfyri og sunnanfyri Føroyar, hevði verið lógið, um eingin hevði hugsað tankan, at hetta eisini kundi verið ein móguleiki í Føroyum. Í frágreiðingini um froyaferð sína vísti Jens Christian Svabo, at hann hevði hugsað um henda móguleikan, tí hann visti, at tað í Skotlandi var ein vinna fyri fátæk at brenna tara til taraøsku, sum skuldi brúkast í glasframleiðsluni. Hann helt kortini ikki, at tað var ráðiligt at fara undir slíka vinnu í Føroyum, tí tað fór at gera seg inn á veltingina (Svabo, 1959, pp. 292–93).

Í Føroyum var ikki ókent at brenna tara, tí áðrenn vanligt salt varð so bíligt, at fólk megnaðu at keypa tað, framleiddu froyingar svartasalt við at turka og brenna tara. Við øskuni ella svartasaltinum bar til at salta t.d. spik og hanga tað upp. Upphongt var spikið svart og sá út sum roykt flesk, men innan var tað hvítt sum annað flesk (Debes, 1963, p. 160).

Hetta við at brenna tara til svartasalt gjørdist minni vanligt, sum 18. øld leið, og Svabo vísti í frágreiðing síni á, at nakað av spiki varð lakasaltað, men tað mesta varð saltað við vanligum salti og hongt upp til turkingar. Nøkur hildu, at tað besta var at salta við svartasalti, eftir at saltað var við vanligum salti fyrst. Tá var svartasalt øska av taraslagnum *Fucus Nodosus* (Svabo, 1959, p. 257). Tá tykist tað, sum tað mest var gamal vani at brúka svartasalt, og stutt eftir varð tað helst avlagt.

Eftir tað var tari bara brúktur til at taða við, men í landbúnaðinum hevði tarin so stóran týdning, at hann var roknaður upp í virðismetingina av jørðini í støðum, har nógvur tari var. Tí ber væl til at hugsa sær, at tað millum bøndur ikki var væl umtókt, at ein nýggj vinna skuldi hótta við at taka tara frá landbúnaðinum.

Einki sæst til, at Begtrup hugsaði um landbúnaðin, tá ið hann fekk samband við Tara-Mortan, tí tað var ringa støðan hjá teimum fátæku, sum lá fremst í huga. Mortan kundi vísa Begtrupi fleiri skjøl, sum váttadu, at hann hevði konglig rættindi til at brenna soda og pottøsku í øllum kongsins londum, og Begtrup frætti eisini, at ein assessor Henchel hevði gjørt nakrar smærri royndir, sum

⁸ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1387. Bræv frá Egtved handelsforvaltara dagfest í Havn 30. mai 1805. Hjalagt er yvirlit yvir tey fátøku, sum høvdu fingið vøru upp á borg, og skuld teirra fram til 31. mars 1805.

eydnaðust væl, og hann visti, at sonn yvirflóð var av bløðrutara, *Fucus vesiculosus*, á skerum og fram við strendurnar í Føroyum.

Júst hvat tað er fyri kanning hjá Ole Henchel, sum Begtrup prestur sá, er ikki eydnast at finna út av, men tað er ikki sørt áhugavert, at samband kann knýttast millum ferðirnar hjá Henchel í Føroyum í 1777-1779 og hesa royndina at seta gongd á eina nýggja vinnu. Henchel varð sendur til Føroya at kanna móguleikarnar at byggja upp eina kolanámsvinnu í Suðuroyinni, og árin eftir hesar kanningar nýttu ríkismyndugleikarnir nógvan pening í royndini at byggja upp nýggja vinnu í Føroyum (Dalsgaard, 1996, pp. 333–342).

Ole Henchel hevði frammanundan verið í Íslandi og gjørt eina kanning av svávlinum har, og hvørjir móguleikar vóru fyri at grunda eina vinnu upp at tað. Royndir hansara bæði í Føroyum og í Íslandi vóru liður í teimum royndum, sum ríkismyndugleikar gjørdu at økja um inntøkumóguleikar sínar í øllum pørtum av ríkinum. Júst hví hann gjørði nakrar royndir at brenna tara, meðan hann var í Føroyum, ber bara til at gita sær, tí í øllum tilfarinum, sum er til skjals um kolaroyndirnar, sæst onki, sum kann hjálpa til at svara tí spurninginum.⁹

Í fleiri førum gekst illa at fáa fólk at taka undir við ymisku nýhugsandi átøkunum hjá ríkismyndugleikunum, tí fólk vildu helst halda fast í tí gamla kenda bóndasamfelagnum og øllum tí, sum har til hoyrði. Munurin á tiltøkunum síðstu árin av 18. øld og hesum tiltakinum hjá Joachim Begtrup presti og Tara-Mortani var, at nú var talið á fátækum fólki, sum lítið og einki hevði at liva av, bráðliga økt í stórum, og tað var ofta hesin samfelagsbólkur, sum varð grundarlagið undir nýggjum vinnum og á tann hátt drívandi megin í at gera samfeløg inklusiv (Isholm, 2020).

Stovna felag at standa fyri tarabrenning

Sjálvur megnaði Tara-Mortan ikki at fara undir tarabrenning, og fyri at fáa gongd á vendi prestur sær til Egtved handilsforvaltara, Løbner kommandant, studentin Debes og Tummas Kjernes fyri at fáa teir at stovna eitt felag saman við sær at standa fyri arbeiðinum. Teir fimm settu 50 ríkisdálar í part í eitt felag at standa fyri framleiðsluni, og so kundi Tara-Mortan fara undir at byggja upp nýggju vinnuna í Føroyum.¹⁰

Mortan fekk boð um, at hann umframt at brenna tara eisini skuldi læra tveir føroyingar upp í handverkinum og einki krógva fyri teimum. Í mai fór Mortan í gongd, og tá ið virkseimið varð niðurlagt aftur í september, hevði hann framleitt 6.400 pund¹¹ av taraøsku. Men hetta var ein dýr framleiðsla, tí felagið hevði brúkt 300 ríkisdálar. Tað merkti, at tað hevði kostað felagnum millum 4½ og 5

⁹ SA. Rentekammeret. Regninger og breve i anl. Af de færøske stenkul (1777-1784) og Sager vedr. stenkulgruberne på Færøerne (1757-1806).

¹⁰ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809. Mál nr. 1245. Bræv frá Begtrup presti dagfest í Havn 1. oktober 1804.

¹¹ Vísti seg seinni at vera 6.578 pund.

ríkisdálar fyri hvørji 100 pund. 130 ríkisdálar vóru nýttir til at gjalda Mortani lön og fyri klæði og ferðaútreiðslur. 56 ríkisdálar vóru nýttir til at gjalda fyri tunnur og frakt, og harumframt kom so lønin til arbeiðsfólk.

Henda lønin var øll goldin sum dagleigaralön, tí akkordarbeiði var eitt púra ókent fyribrigdi í Føroyum, og tí vildi almúgan als ikki ganga við til at arbeiða upp á akkord. Í einum føri eydnaðist kortini at gera eina akkordavtalu, har fólk fingtu 2 ríkisdálar fyri at skera og røkja 100 pund av tara. Felagið sá fyri sær, at tað við tíðini fór at eydnast at lækka henda eindarkostnaðin. Hetta fyrsta árið var allur tarin skorin í prestagjaldinum hjá Begtrup.¹² Tað mesta varð brent í Havn, men nakað varð eisini brent í Nólsoy, Hestoy og Kirkjubø.¹³

Felagið ásannaði, at nógvu útreiðslurnar vístu, at felagið neyvan fór at klára seg uttan hjálp frá handlinum. Í frágreiðing um felagið segði Begtrup, at felagið bara fór at kunna virka “som Sneglen i sit Huus”, um tað ikki fekk handilsins vælvild. Hann vónaði at fáa hesa vælvild, tí endamálið við felagnum var at “faae Landets Børn oplært i Tangbrændingen” og á tann hátt fáa til vega eina inntøku til tey fátæku. Kundi hetta gerast við “om Mueligt fra Naturens Skiød at hente nogle hundrede Rigsdaler, som før var tabt”, so var nógv vundið fyri allar partar. Ynski felagsins var, at handilin kundi flyta taraøskuna ókeypiss, tá ið hon kom umborð á handilsskip í staðin fyri barlast, og at handilin vildi góðtaka, at vøran ikki var í tunnum. At enda hevði felagið eisini brúk fyri ráðum og vegleiðing um, hvussu best var at selja taraøskuna, tá ið hon var komin til Keypmannahavnar.¹⁴ Tara-Mortan fór av landinum aftur 12. oktober 1804 við skipinum “Anne Marie”, og hugsandi er, at framleidda taraøskan fór við sama skipi.¹⁵

Limirnir í felagnum vóru embætismenn, og tí høvdu teir ikki nógvan pening at seta í felagið, og teir høvdu heldur ongan áhuga í at eiga í felagnum, eftir at tað var komið í gongd. Tí ætlaðu teir sær at fáa innskotna peningin aftur, so skjótt sum felagið megnaði at gjalda hann. Teir fingtu annars eftir øllum at døma møguleikan at selja onkrum útlendingi felagið í 1804, men teir noktaðu fyri, at útlendingar skuldu fara av stað við fyrimununum av hesum virkseminum.¹⁶

¹² SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809. Mál nr. 1245. Bræv frá Begtrup presti dagfest í Havn 1. oktober 1804.

¹³ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1820. Bræv frá handilsnevndini dagfest í 11. august 1806. Hjaløgd er frágreiðing frá Joachim Begtrup presti dagfest í Havn 20. mai 1806, sum er váttað av Hans Debes og Thomas Kielness sama dag og Hammershaimb fúta 25. mai 1806.

¹⁴ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809. Mál nr. 1245. Bræv frá Begtrup presti dagfest í Havn 1. oktober 1804.

¹⁵ TSS. Skansaprotokollir. Skansaprotokol 1803-1805.

¹⁶ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809. Mál nr. 1245. Bræv frá Begtrup presti dagfest í Havn 1. oktober 1804.

Tarafelagið fánar í 1805

Longu áðrenn fyrsta árið 1804 var lokið, hevði Løbner kommandantur valt at taka seg burtur úr felagnum, og tá ið Egtved handilsforvaltari varð kallaður heim úr Føroyum tíðliga í 1805, vóru bara trýggir limir eftir í felagnum. Samstundis var eisini greitt, at Tara-Mortan ikki fór at verða knýttur at felagnum í 1805. Hann skyldaði felagnum nakað, men tá ið hann var leysur av tí, fór hann einki meir samband at hava við tarafelagið. Óvist er kortini, hvørt tað var felagið, sum vildi tað soleiðis, ella um tað var Tara-Mortan sjálvur, sum vildi royna aðrar leiðir.

Sjálvt um virkseimið hjá felagnum hevði sett pening í umferð og givið nøkrum fátækum fólki um arbeiði, so var sera torført at flyta framleiddu vøruna av landinum. Handilin skuldi ganga ígjøgnum Keypmannahavn, men sodain skuldi annaðhvørt seljast til glasvirki í Hollandi ella í Noregi, har góður prísur fekst. Tað kostaði tí felagnum nógv, at vøran skuldi flytast til Keypmannahavnar, og at eingin av teimum trimum hevði kunnleika til handil ella samband við fólk, sum kundu hjálpa teimum at selja vøruna. At enda var tað ein trupulleiki, at samband bara var við Føroyar í trýggjar mánaðir um árið. Tilsamans gjørdur hesir trupulleikar, at tað var ógjørlegt hjá felagnum at fáa yvirskot.

Sjálvt um Begtrup prestur hevði lagt so nógv orku í arbeiðið við felagnum, so vildu bæði Debes og Kjelnæs tíðliga eisini sleppa burtur úr felagnum. Teir royndu kortini saman við tveimum føroyingum, sum høvdu lært hjá Tara-Mortani í 1804, at útvinna sodu í 1805, og teir fingdu 1367 pund av sodu burturúr, sum kortini ikki varð send niður sama ár.

Tað gekst illa at fáa peningin fyri framleiðsluna, sum varð send til Danmarkar í 1804, og tá ið tað í 1805 frættist, at bæði Rentukamarið og Handilsnevndin fyri føroyska handilin í Keypmannahavn høvdu fingið áhuga fyri at gera meira við at menna taravinnuna, samdust teir trýggir skjótt um, at endamálið við felagnum bara hevði verið at vísa, at hetta slagið av vinnu læt seg gera í Føroyum, so at landið skuldi fáa áhuga fyri at taka yvir.

Veturin 1805-06 avgjørdur teir trýggir, at felagið skuldi niðurleggjast, og til fyrsta postmøguleika várið 1806 skrivaði Begtrup prestur 20. mai 1806 til Rentukamarið, har hann bjóðaði kamarinum at yvirtaka amboðini, sum felagið hevði brúkt, so at tey fátæku kundu fáa møguleika at brúka amboðini. Prestur helt, at Rentukamarið átti at havt áhuga í øllum royndum at seta gongd á nýggjan ídnað, sum royndi at fáa virði burtur úr tí, sum annars varð burturbeint. Slíkur ídnaður skapti arbeiði til fólk, sum annars bara vóru ein byrða hjá statinum. Hinir báðir eigararnir váttaðu tilboðið hjá Begtrup fáar dagar seinni, og teir fingdu eisini Hammershaimb fúta at geva sítt viðmæli.

Við royndunum, sum teir høvdu gjørt sær, hildu teir, at føroyingar megnaðu at framleiða taraøsku fyri minni enn 10 markar sentnaran, og tí hevði tað verið frálíkt, um til bar hjá handlinum frá 1806 og frameftir at taka ímóti taraøsku fyri henda prís, á sama hátt sum handilin tók ímóti aðrar føroyskari vøru. Begtrup visti, at glasverk í Noregi lótu 18 2/3 ríkisdálar fyri 1000 pund, og tað gav meir enn 11 markar sentnaran. Í sínum viðmæli segði fútin, at hann á lögtingi hevði

heitt á fólk um at lata seg læra upp av Mortani. Hann skeyt eisini upp, at handilin fór at taka ímóti taraøsku fyri 9 markar sentnaran, sum var tann prísurin, sum hann skilti, at bæði Handilsnevndin og Oeconomi og Commerce Collegið longu høvdu mælt til.¹⁷

Ein uppgerð hjá Hans Debes kassameistara vísti, at felagið átti 1 slípistein, 8 sigd, eitt bogjarn og fimm rørjörn. Harumframt átti felagið í mai 1806 framvegis tey 1367 pundini av sodu, sum tað hevði framleitt árið fyri, men ánarar felagsins samdust um, at eisini henda sodan skuldi latast Rentukamarinum, so at peningurin, sum kom inn frá søluni av soduni, kundi fara til at menna vinnuna teimum fátæku at frama.¹⁸

Handilstjórnin visti sjálvandi ikki av, at ætlanin var at avtaka tarafelagið, tá ið hon skrivaði til handilsforvaltaran í mai 1806. Stjórnin gjørdi kortini greitt, at tað sjálvandi eisini var galdandi fyri tarafelagið, at tað skuldi selja taraøsku ella soda sum takstvøru til handilin, nú tá ið vøran var komin á takstlistan. Um teir í tarafelagnum hinvegin hildu, at teir kundu fáa betri prís við sjálvir at selja øskuna, og teir spurdu handilsforvaltaran um loyvi til tað, so kundi hann játta teimum at senda øskuna til Danmarkar sum sendingsgóðs, men hesa heimildina skuldi handilsforvaltarin kortini halda loyniliga.¹⁹ Tá ið boðini frá tarafelagnum um at lata myndugleikarnar yvirtaka taraøskuna, sum felagið átti, komu fram, avgjórði Handilstjórnin at lata soduna til glasgoymsluna í Keypmannahavn, sum kundi meta um góðskuna á øskuni. Síðani skuldi goymslan selja soduna víðari til norsk glasvirki, og sölupeningurin skuldi latast Einahandlinum.²⁰

Rentukamarið boðaði tíðliga í august Handilsnevndini frá, at kamarið hevði fingið brendu soduna frá tarafelagnum í Havn, sum nú var niðurlagt. Av tí, at Handilsnevndin fyrr hetta summarið hevði tikið stig til at læra almúguna um hesa vinnuna, so helt Rentukamarið, at nevndin eisini kundi taka við teimum ognunum, sum tarafelagið hevði litið Rentukamarinum upp í hendi.²¹ Handilsnevndin helt, at sodain var so illa brend og so skitin av grúsi og jørð, at hon var millum lítið og einki verd, men nevndin vildi kortini svara góða viljanum hjá gevaranum aftur við at keypa soduna fyri teir 9 markarnar sentnaran, sum

¹⁷ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1820. Bræv frá handilsnevndini dagfest 11. august 1806. Hjaløgd er frágreiðing frá Joachim Begtrup presti dagfest í Havn 20. mai 1806, sum er váttað av Hans Debes og Thomas Kielnæs sama dag og Hammershaimb fúta 25. mai 1806.

¹⁸ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1820. Bræv frá handilsnevndini dagfest 11. august 1806. Hjaløgd er áheitan frá Begtrup presti, Hans Debes kassameistara og Thomas Kielnæs dagfest 21. mai 1806.

¹⁹ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Brev-kopibog 1805-1807, nr. 603. Bræv til Mørch handilsforvaltara dagfest 7. mai 1806.

²⁰ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Referat-journal, mál nr. 1820. Viðmerkingar í journalinum.

²¹ SA. Rentekammeret. Kopibøger for Færøerne og Grønland (m. Reg.) 1783-1807/1070. Bræv til Handilsnevndina dagfest 2. august 1806.

ásett varð í takstinum. Handilsforvaltarin fekk til uppgávu í samráð við Begtrup prest at nýta peningin í tráð við ynskið hjá gevarunum.²²

Tara-Mortan kemur aftur í 1805

Meðan Tara-Mortan var í Keyptmannahavn veturin 1804-05, fekk hann samband við stóra handilsmannin Jens Friedenreich Hage. Hage var útnevndur til justitsráð stutt frammanundan, og hann rak og átti handilin J.F. Hage & Co. Hage var upprunaliga útbúgvinn stýrimaður, men í 1777 búsetti hann seg í Vesturindisku oyggjunum, har hann átti eina plantagu. Seinni keypti hann eisini jørð í Pennsylvania, men um aldaskiftið valdi hann at flyta aftur til Danmarkar og búseta seg í Keyptmannahavn.

Júst hvussu teir báðir Mortan og Jens hava samskipt, og hvussu Hage fekk áhuga fyri taravinnuni í Føroyum, ber illa til at vita nakað um, men Hage hjálpti Mortani peningaliga.²³ Tá ið skipið “Carl” gjørdi klárt at fara til Føroya um mánaðarskið mai/juni, var ætlanin, at nýggi handelsforvaltarin Mørch skuldi fara við skipinum. Mørch skuldi avloysa gamla handelsforvaltaran Egtved, sum var komin í trupulleikar av, at so nógv vøra av strandaða Svínøyrarskipinum varð send niður árið fyri sum privat sendingsgóðs, at partar av handilsins vørum komu at liggja eftir. Hage fekk fatur í Mørch handelsforvaltara, áðrenn skipið fór, og hann heitti á hann um sína vegna at geva Mortani tarabrennara eitt forskot av og á upp til 200 ríkisdálar. Henda pening skuldi Tara-Mortan brúka til at lóna fólki at brenna tara fyri seg. Harumframt bað hann eisini Mørch hjálpa Mortani at fáa sent øskuna ella sodaina til sín. Mørch lovaði, at um Mortan bara brendi fyri Hage, skuldi hann tryggja, at øskan varð send til hansara. Tá ið “Carl” fór úr Keyptmannahavn, vóru bæði nýggi handelsforvaltarin Mørch við konu og trimum børnum og Tara-Mortan og genta hansara við umborð. Tey komu á Havnarvág 22. juni 1805.

Tara-Mortan fekk javnan pening útgoldnan frá Mørch handelsforvaltara, men sum tíðin leið, fekk Mørch illgruna um, at alt ikki ruggaði heilt rætt við Mortani. Tá ið Mortan ætlaði sær út á bygd at skera tara, kom undan kavi, at hann í veruleikanum framvegis arbeiddi fyri tarafelagið, tí hann stóð í skuld til teirra. Tí vísti tað seg, at av allari framleiðsluni í 1805, vóru bara 800 pund av øsku eftir til Hage, tí restin var farin at gjalda skuldina til tarafelagið aftur við.

Tá ið tarafelagið hevði fingið sítt, sleptu teir sambært Mørch Mortani upp á fjall, og einasti máti hjá honum at yvirliva var, um Mørch framhaldandi gav honum tað mest neyðuga til veturin, til hann í apríl aftur fór at brenna tara. Frá apríl av framleiddi hann í 1806 3500 pund, sum saman við teimum 800

²² SA. Rentekammeret. Sager til journal for Færøerne og Grønland. 1805-1807/89. Bræv frá Handilsnevndini dagfest 11. august 1806.

²³ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1765. Bræv frá Jens Friedenreich Hage dagfest í Keyptmannahavn 30. juni 1806.

pundunum gövu tilsamans 4300 pund. 2900 pund av hesum fóru við skipi til Hage í 1806, men Mørch helt, at góðskan var so vánalig, at Hage neyvan fór at kunna selja hana fyri meir enn fraktkostnaðin. Hage søkti um loyvi at flyta øskuna til Keypmannahavnar,²⁴ og handilsstjórnin gav Mørch boð um at flyta vøruna sum vanligt sendingsgóðs fyri vanligan prís.²⁵ Vøran fór við skipinum “Fredens Forsvar”, sum fór av Havnini seint í august 1806. Á listanum yvir sendingsgóðs skrivaði Nissen skipari, at Morten Reith hevði sent 7 oksahøvd ella foustagir til Justitsráð Hage. Fraktin vígaði 2966 pund, og tunnurnar vóru merktar nr.1-7.²⁶

Annars helt Mørch, at Mortan hevði verið øgiliga sparin at læra onnur kynstrið. Tvey ungfólk í Havn høvdu lúrt hann av, men kanska var tað líka frætt, at fleiri ikki lærdu tað, tí manngongd hansara vísti seg at vera tann skeiva. Um Mortan segði Mørch: “Jeg beklager af ganske Hierte den stakkels Morten Reidt, som nu ikke har det mindste at fortjene, dog kanske kunne der endnu være Raad for ham, om han underkastede sig af herr Allan at modtage Undervisning om Askens Tilvirkning paa rette Maade. Han ligger for nærværende Tiid syg, og er i flere end en Henseende meget at beklage.”²⁷

Tara-Mortan fór aftur til Danmarkar í 1806, og eisini henda veturin livdi hann av vælvild frá statinum og vælhavandi monnum, og hann fekk í hvussu er eina ferð 20 ríkisdálar úr ríkiskassanum afturfyri at hava gjørt roynir við nýggju vinnuni í Føroyum.²⁸ Ein orsök til, at Tara-Mortan fekk pening úr ríkiskassanum, kann vera, at hann um hesa tíðina bjóðaði seg fram til at fara til Íslands at gera líknandi royndir, sum hann hevði gjørt í Føroyum.

Tara-Mortan hevði víst Becker hofapotekara nakrar royndir av taraøskuni, sum hann hevði framleitt í Føroyum, og frá honum fekk hann váttan fyri, at øskan “er befunden at have holdt Prøve”. Nakrar smærri royndir høvdu verið gjørdar í Íslandi fyrr, men tær eydnaðust ikki so væl. Kortini hevði skotin Murdoch Macaulay bjóðað sær til at gera eina væl størri roynd, men kostnaðurin vísti seg at gerast ov stórur. Henda veturin 1806-07 bjóðaði “en vis Morten Reidt” sær til at fara til Íslands at gera kanningar fyri væl minni kostnað. Mortan metti, at tað fór at kosta millum 300 og 400 ríkisdálar at gera hesar kanningar í 3 mánaðir, og

²⁴ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1765. Bræv frá Jens Fridenrich Hage dagfest í Keypmannahavn 30. juni 1806.

²⁵ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Brev-kopibog 1805-1807, nr. 628. Bræv til Justitsraad Hage dagfest 8. juli 1806.

²⁶ SA. Den Hærøske Handelskommission, Handelsforvalteren i Torshavn. Lister over Sendingsgods fra Færøerne til København. 1805-1834. Listin er dagfestur 23. august 1806.

²⁷ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1875. Bræv frá Mørch forvaltara dagfest í Havn 20. august 1806.

²⁸ SA. Rentekammeret. Kopibøger for Færøerne og Grønland (m. Reg.) 1783-1807/1085. Bræv til den kongelige Finance Casses direktion dagfest 28. februar 1807.

tað gjørði uttan iva sítt til, at kongur 25. mars 1807 avgjörði, at Tara-Mortan skuldi sendast til Íslands at gera hesar royndirnar. (Stephensen *et al.*, 1853, p. 444)

Tara-Mortan kom til Íslands 15. mai 1807, og hann fór undir at brenna tara á Skildinganesi við Reykjavík 19. mai. Komandi mánaðin fekk hann 5.771 pund av taraøsku til høldar. Øskan úr Íslandi fekk gott ummæli, tá ið hon kom til Keypmannahavnar, og sjálvur skuldi Tara-Mortan siga, at í Íslandi var so nógvur tari sum onga aðrastaðni, sum hann kendi til. Kortini kom Tara-Mortan ongantíð aftur til Íslands, og tarin slapp at rotna í sjóvarmálanum, sum hann hevði gjørt í øldir. Tá ið læknin Jón Hjaltalin skrivaði um hetta evnið í *Þjóðólfi* í 1854, ivaðist hann ikki í, at tað vóru embætismenn, sum gjördu hesa vinnuna til einkis, og á tann hátt forðaðu teir fyri, at ein týðningarmikil vinnuvegur varð bygdur upp landinum at frama.²⁹ Íslendingar harmaðust um, at so lítið kom burtur úr nýggju royndunum hjá Tara-Mortani, men í føroysku søgunum um Tara-Mortan ráddi bara um at reka hann og alt tað nýggja, sum hann umboðaði, burtur aftur. Á henda hátt gevur søgan um Tara-Mortan eina mynd av, at stórir munur var á, hvussu tjóðskaparfólk hugsaðu í Íslandi og Føroyum, tá ið talan var um nýskapan.

Hvør leiðin hjá Tara-Mortani var eftir kanningarnar í Íslandi, er ógreitt, tí tað er ikki eydnast mær at finna nakað um hann, eftir at hann kom aftur til Danmarkar í 1807.

Myndugleikarnir fáa áhuga fyri tarabrenningini og seta soda á takstlistan

Meðan Tara-Mortan var í Føroyum í 1805, fingur myndugleikarnir í Keypmannahavn stóran áhuga fyri at menna taravinnuna í Føroyum. Ein orsök kann vera bannið, sum varð sett í gildi móti hesi vinnu í Noregi, og ein onnur orsök kann vera, at prísurin á taraøskuni vaks áhaldandi í Skotlandi hesa tíðina. At enda ber tað sjálvandi til, at tað var virkseimið hjá tarafelagnum í Havn, sum kveikti áhugan, men tað tykist lítið sannlíkt, tí framleiðslan hjá felagnum var bæði lítil og av vánaligari góðsku.

Í hvussu er var áhugin hjá myndugleikunum so stórir, at stjórnin fyri føroyska handilin kendi seg noydda til at gera nakað munagott við málið. Men um tað skuldi gerast til veruleika, mátti Handilsstjórnin taka stig til at fáa ein dugnaligan mann sendan til Føroya at leggja lag á, og í øðrum lagi var neyðugt at gera taraøsku til eina takstvøru, sum handilin kundi taka ímóti, eins og hann gjørði við aðrar føroyskar útflutningsvørur.

Handilsstjórnin helt, at frægasti móguleikin at finna ein kunnugan mann var at royna í Noregi. Handilsstjórnin vendi sær tí til Ole Hannibal Sommerfeldt, amtmann í Christianssund í Noregi. Í boðunum til amtmannin bjóðaði Handilsstjórnin sær til at geva rætta manninum fría ferð aftur og fram, og meðan

²⁹ Þjóðólfur nr. 139-140 frá 30. mars 1854. Dr. J. Hjaltalín: "Um Þángbrennslu".

hann var í Føroyum skuldi hann fáa eina lön, sum svaraði til ein “anstændig Underholdning”, og hann skuldi eisini fáa 16 skillingar fyri hvørji hundrað pund av reinari og væl brendari øsku, sum almúgan læt handlinum. Handilsnevndin hugsaði sær, at maðurin fór við vársins fyrsta skipið til Føroya, og at hann arbeiddi í Føroyum, til síðsta skipið fór úr Føroyum aftur á heysti, men var ynski um at virka í Føroyum í longri tíð, so bar til at finna fram til onkra avtalu um tað.³⁰

Amtmaðurin spurdi seg fyri, men tað gekk illa at finna rætta mannin. Amtmaðurin helt, at Erik Lykke var rætti maðurin at senda til Føroya, men tað vísti seg, at hann var ov gamal at fara. Ymiskir bændur kundu eisini koma upp á tal, men teir flestu vóru sannfórdir um, at tarabrenningin hevði skaðiliga ávirkan á útróðurin, og slíkar fordómar var ongín orsök at flyta til Føroya.³¹

Tá ið fyrsta ætlanin miseydnaðist, vendi amtmaðurin sær til ein fyrrverandi keypmann, sum æt William Allan. Allan var sinnaður at fara til Føroya, um hann fekk 1 ríkisdála í lön um dagin. Hann var ikki sjálvur tarabrennari, men hann hevði ognað sær vitan um vinnuna frá nøkrum skotskum vinum. Við vitan síni hevði hann gjørt nakrar royndir, og tað eydnaðist honum at útvinna so góða øsku, at hann fekk selt hana í Onglandi fyri sama prís, sum besta skotska øskan fekk. Øskan, sum almúgan í Noregi framleiddi, var ikki líka góð sum tann skotska, og orsøkin var, at tað var torført at fáa fólk í Noregi at brúka nýggja framleiðsluháttin, tí tey vildu ikki sleppa tí gamla.³²

Tann vitanin, sum Allan hevði ognað sær, var um, hvussu skotar um aldaskiftið vóru farnir burtur frá gamla framleiðsluháttinum, har tarin var brendur í grúgvum ella rennum ella í primitivum steinovnum. Í staðin vóru teir farnir at brenna tara í jarnovnum, sum ofta vórðu nevndir “kilns”. Tað vóru tríggar til fyra metrar langir stoypijarnsovnar, sum vóru lættari at flyta. Ein onnur nýggj uppfinning var at brenna taran í múrsteinsovnum við skorsteini. Á keldutilfarinum tykist vera greitt, at Tara-Mortan brúkti gamla framleiðslumátan, meðan William Allan kom við nýggju ovnunum.

Um William Allan visti amtmaðurin annars at siga, at hann var av skotskari ætt á faðirsíðuni, at hann hevði arbeitt í einum enskum keypmansvirki og bæði tosaði og skrivaði enskt. Allan var giftur, men hjúnini vóru barnleys, og tað kundi verða ein fyrimunur.³³ Handilsstjórnin valdi at fylgja tilmæli amtmansins og

³⁰ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Brev-kopibog 1805-1807, nr. 361. Bræv til Sommerfeldt amtmann í Christiansund dagfest 8. februar 1806.

³¹ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1667. Bræv frá Sommerfeldt amtmanni dagfest í Nøysomheden ved Molde 14. apríl 1806. Hjalagt bræv frá Landmark fúta dagfest í Branddal 12. mars 1806.

³² SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1667. Bræv frá Sommerfeldt amtmanni dagfest í Nøysomheden ved Molde 14. apríl 1806. Hjalagt bræv frá William Allan dagfest í Molde 10. apríl 1806.

³³ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1667. Bræv frá Sommerfeldt amtmanni dagfest í Nøysomheden ved Molde 14. apríl 1806.

bjóðaði Allan starvið. Trupulleikin var, at nú vóru fyrstu skipini longu farin, so honum nýttist ikki at koma til Keypmannahavnar fyrr enn um mánaðarskiftið juni/juli.³⁴ William Allan tók av og lovaði at vera í Keypmannahavn til tíðina.³⁵

Meðan leitað varð eftir einum manni at fara til Føroya at leggja føroyingum lag á tarabrenningina, hevði Handilsnevndin skotið upp, at taraøska kom á handilstakstin, og at nevndin fekk heimild til at brúka upp til 600 ríkisdálar í royndunum at fáa sett gongd á tarabrenning í Føroyum. Taksturin á taraøskuni varð settur at vera 1 ríkisdáli og 16 skillingar, ella 7 markar, fyri 100 pund av reinari og væl brendari øsku. Hesum uppskotunum tók kongur undir við 12. apríl 1806.³⁶

William Allan í Føroyum

Tá ið fyrsta handilsskipið fór til Føroya í maimánaði við handilstakstunum fyri árið 1806, kunnaði handilsstjórnin Mørch handilsforvaltara um, at taraøska var komin inn sum nýggj handilsvøra. Av tí at stjórnarmyndugleikarnir høvdu fingið stóran áhuga fyri málinum, vildi Handilsstjórnin hava handilsforvaltaran at gera tað, sum stóð í hansara valdi, at fáa gongd á nýggju vinnuna. Handilsstjórnin helt, at hetta var ein vinna, sum hvørki var torfør ella dýr at fáast við, og tí vildu teir hava, at “Tangbrænding bør og kan blive hver Mands Sysseel paa Færøerne.” Handilsforvaltarin fekk eisini at vita, at Handilsnevndin hevði fingið fatur á einum manni, sum dugdi at brúka “den forbedrede Methode”, og hann fór at koma til Føroya seinni hetta summarið.³⁷ Tá ið Allan var klárur at fara til Føroya, kunnaði Rentukamarið sínar embætismenn, Hammershaimb fúta og Løbner kommandant, um, at William Allan var settur at læra almúguna at brenna tara, og teir fingið boð um at stuðla honum, so væl sum til bar.³⁸

William Allan kom til Føroya 30. juli, og tá var so mikið liðið av árinum, at Løbner kommandantur og Hammershaimb fúti mæltu honum til at fara til Suðuroyar beinanvegin, tí tað kundi so skjótt koma fyri, at veðrið forðaði honum at fara suður. Uppsitarin á kolaverkinum í Hvalba var í Havn í sambandi við

³⁴ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Brev-kopibog 1805-1807, nr. 586. Bræv til Sommerfeldt amtmann í Nøysomheden ved Molde dagfest 29. apríl 1806.

³⁵ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1710. Bræv frá Sommerfeldt amtmanni dagfest í Nøysomheden ved Molde 15. mai 1806. Hjálagt er bræv frá William Allan til amtmannin dagfest sama dag.

³⁶ SA. Rentekammeret. Kopibøger for Færøerne og Grønland (m. Reg.) 1783-1807/1005. Bræv til Hammershaimb fúta dagfest 12. apríl 1806.

³⁷ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Brev-kopibog 1805-1807, nr. 603. Bræv til Mørch handilsforvaltara dagfest 7. mai 1806.

³⁸ SA. Rentekammeret. Kopibøger for Færøerne og Grønland (m. Reg.) 1783-1807/1058. Bræv til Løbner kommandant og Hammershaimb fúta dagfest 12. juli 1806.

ólavsøkutingið, so hann fór suður til Hvalbiar saman við Allan og boðunum um at ganga honum til handa á allan hátt, sum til bar.³⁹

Við sama skipi, sum Allan kom, fekk Mørch handelsforvaltari boð um, at hann skuldi avgera, um tað var best, at Allan varð verandi í Føroyum henda veturin, og hann skuldi eisini taka støðu til, hvussu sum mest fekst burtur úr undirvísingini. Handelsstjórnin skrivaði beinleiðis, at hon væntaði, at handelsforvaltarin fór at leggja seg eftir at breiða kunnleikan um hesa nýggju vinnuna út kring landið, tí talan var um eina hóska vinnu, sum kundi gerast sera týðningarmikil fyri Føroyar. Tí hevði Handelsstjórnin eisini fingið boð frá Rentukamarinum um, at tað var altumráðandi at gera almúguna føra fyri at gagnnýta nýggju vinnuna.

Handilsstjórnin visti at siga, at øskan hjá Tara-Mortani ikki var nóg góð, tí hon var ikki nóg væl brend, og handfaringin í heila tikið so vánalig, at tað var ikki meir, enn at hon kundi nýtast. Hesa støðuna fór vitanin hjá Allan vónandi at rætta uppá, tí hann hevði ein nýggjan máta at vinna øsku burtur úr tara við sær til Føroya. William Allan hevði fingið loyvi til at keypa fyra jarnovnar at brenna tara í, og Handelsstjórnin vónaði, at ovnarnir fóru at verða klárir, tá ið Allan legði leiðina til Føroya. Ein av ovnunum skuldi sendast til Schrøter prest í Suðuroy, men handelsforvaltarin skuldi sjálvur avgera, hvar hinir triggir skuldu nýtast. Ovnarnir, sum onkuntíð vórðu nevndir pannur, vigaðu 10 skippund, 7 lispund og 6 pund, og teir kostaðu 7 markar lispundið. Handelsstjórnin vónaði, at føroyingar fóru at verða førir fyri at gjalda fyri ovnarnar, tá ið gongd var komin á framleiðsluna, men um handelsforvaltarin helt, at frægast var at lata ovnarnar frá sær ókeypis, kundi tað eisini gerast.

Handilsforvaltarin skuldi syrgja fyri, at Allan fekk lön sína, sum var ein ríkisdáli um dagin umframt 16 skillingar fyri hvørji 100 pund av brendari øsku. At enda skuldi handelsforvaltarin tryggja, at Allan kom til Suðuroyar, har hann skuldi gera royndir við at vinna salt úr sjógvi.⁴⁰ Tá ið Handelsstjórnin nú hevði sent Allan avstað, helt hon eisini, at tað var upplagt, at handelsforvaltarin eggjaði honum til at leggja lag á fiskavirkingina, tí hann hevði royndir sum bæði fiskavirkari og fiskahandlari, og fiskurin, sum kom úr Føroyum árið fyri, kundi so dánt kallast hampiligur.⁴¹

Orsøkin til, at tann eini ovnurin skuldi fara til Suðuroyar, var, at Handelsstjórnin frá Giesecke bergraad hevði frætt, at Schrøter prestur var ein maður, sum við ídni eggjaði til og kunnaði um ymiskt nyttugt fyri meinigheit síni. Hesa metingina um prestin má kendi minerologurin hava gjørt sær, tá ið hann vitjaði í Suðuroynni í august 1805. (Jørgensen, 1995, p. 87) Handelsstjórnin vildi

³⁹ SA. Rentekammeret. Sager til journal for Færøerne og Grønland. 1805-1807/98. Bræv frá Løbner og Hammershaimb dagfest 22. august 1806. Brævið frá 16. august 1806, sum hevur journalnummar 96 liggur saman við hesum brævinum.

⁴⁰ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Brev-kopibog 1805-1807, nr. 632. Bræv til Mørch handelsforvaltara dagfest 12. juli 1806.

⁴¹ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Brev-kopibog 1805-1807, nr. 635. Bræv til Mørch handelsforvaltara dagfest 12. juli 1806.

tí kunna prest og biðja hann um at stuðla Allan, so nógv sum til bar. Við Schrøter prest segði hon, at jarnovnurin lætti um brenningina av taraðskuni og smeltingina av henni. Serliga hevði tað stóran týdning at gjøgnumføra síðstu brenningina, tí hon tryggjaði móti óreinheit av grúsi og øðrum, sum minkaði um virðið á øskuni, um tað ikki gjørði hana heilt virðisleysa. Schrøter fekk ovnin ókeypiss, tí at handilin á henda hátt vildi vísa honum, hvussu stóra virðing handilin hevði fyri honum.⁴²

Tá ið Mørch sá, hvussu Allan arbeiddi, helt hann, at tað var lætt at síggja fyrimunirnar við nýggja mátanum. Hann roknaði tí eisini við, at fólk fóru at taka vitanina til sín. Hann skuldi í hvussu er gera sítt til at fremja málið. Tað ørkymlaði hann kortini, at tað hoyrdist so lítið til Allan, eftir at hann var farin til Suðuroyar 1. august at gera sjógvroyndirnar, tí besta tíðin at fáast við taraðsku var í mai, juni og juli, tí eftir tað regnaði so illa, at tað bar illa til at fáa nakað burturúr.⁴³ Hetta fekk William Allan eisini at merkja, tí tað fyrsta, sum frættist aftur í Havn til hansara, var, at uppsitarin í kolinum boðaði frá, at Allan hevði verið óheppin við veðrinum, og tí var ikki komið so nógv burtur úr, sum ætlað.⁴⁴ William Allan var allan augustmánað í Hvalba og kom aftur til Havnar 5. september. Áhaldandi regn hevði gjørt tað torført hjá honum at lært suðuroyingar um tarabrenning eftir nýggja mátanum, men hann hevði heldur ikki kent á sær, at suðuroyingar vóru serliga áhugaðir í at læra um nýggju vinnuna.

Tá ið tað nú hevði gingið so illa at breiða út kunnleikan um tarabrenning, royndi handilsforvaltarin at yvirtala William Allan til at vera verandi í Føroyum henda veturin, so hann kundi vera klárur í apríl, mai, juni og juli. Tíverri bar als ikki til at yvirtala Allan, men hann kundi sjálvur greiða frá úrslitunum, tá ið hann kom til Danmarkar. Tá ið hann nú ikki vildi verða verandi, valdi Allan at skriva eina vegleiðing, sum handilsforvaltarin og onnur kundu fylgja, tá ið tey finga hug at fara undir tarabrenningina komandi vár.⁴⁵

Vegleiðingar Allans um taraðskuframleiðslu í Føroyum

William Allan skrivaði eina almenna vegleiðing um taraframleiðslu, sum varð avskrivað í sjei eintøkum. Teir, sum finga hesa vegleiðing, vóru Ole Evensen, sýslumaður í Hvalba, Mørch handilsforvaltari, Løbner kommandantur, Olsen sorinskrivari, Begtrup prestur, Óli Johansen, bóndi í Dali, og Nólsoyar Páll, sum

⁴² SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Brev-kopibog 1805-1807, nr. 642. Bræv til Schrøter prest dagfest 12. juli 1806.

⁴³ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1875. Bræv frá Mørch forvaltarar dagfest í Havn 20. august 1806.

⁴⁴ SA. Rentekammeret. Sager til Journal for Færøerne og Grønland. 1805-1807/98. Bræv frá Løbner og Hammershaimb dagfest 22. august 1806.

⁴⁵ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1935. Bræv frá Mørch forvaltarar dagfest í Havn 23. september 1806.

stóð at vera staddur í Eysturoynni, tá ið hann fekk sítt eintak.⁴⁶ Harumframt fekk handilsforvaltarin eina eyka vegleiðing, sum serliga snúði seg um handfaringina av øskuni sum handilsvøru.⁴⁷

Í almennu vegleiðingini segði Allan, at bløðrutari, serliga hann við stórum bløðrum, og breiðblaðaður tari, *Fucus digitatus*, var tann besti til tarabrenning, og serliga av tí seinna var ovmið av í Føroyum. Har tari ikki rak á land, var best at skera hann á fjøru um várið. Best var, um hann var skorin so tætt rótini, sum til bar, og ongantíð betri, um rótin kom við, tí har var mesta saltið. Tarin skuldi so flytast í land og so langt inn, at sjógvur ikki kom at honum. Har skuldi hann spreiddast tunt út til turkingar. Um grót ella hella var tøk, tornaði hann skjótast á slíkum undirlendi. Gott var at skilja bløðini frá tonglunum, tí bløðini tornaðu munandi skjótari. Tá ið bløðini vóru hampiliga turr, skuldu tey leggjast saman eitt sindur tjúkkri, so tey ikki tornaðu ov nógv, meðan tonglarnir vórðu turkaðir. Var veðrið toluliga turt, tók tað einar 4 til 6 dagar. Gott var at leggjja upp í móti vindi. Ta árstíðina, tá ið best lá fyri at turka tara, skuldi man leggjja seg eftir at turka so nógvan tara, sum til bar, tí gott veður kravdist til henda partin av framleiðsluni.

Tá ið tarin var turrur, kundi hann leggjast í dungar ella hópar, og so bar næstan altíð til at brenna hann, tó ikki, um tað regnaði illa, ella vindurin nærkaðist stormstyrki. Undir slíkum umstøðum var best at steðga við brenningini. Tá ið brennast skuldi, var umráðandi at leggjja góðan torveld í botnin á ovnum, og tá røtt gongd var komin á logan, skuldi eitt javnt og tunt lag av turrum bløðum leggjast oman á eldin. Eldur kom skjótt í hesi bløð, og tá ið logarnir komu ígjøgnum, skuldi næsta lagið av bløðum leggjast kring alla pannuna. Tá skuldu taratonglarnir leggjast millum bløðini. Teir skuldu ikki vera ov nógvir samstundis, og teir skuldu ikki bara leggjast javnt. Fylgjast mátti við í, hvar eldurin var sterkastur, og síðani skuldi innbollaðir tonglar leggjast har fyri at halda logunum inni. Tá ið login kom ígjøgnum, misti eldurin sína megi, og úrslitið gjørdist, at tarin varð brendur til kol heldur enn til øsku. Hendi tað, at logar komu ígjøgnum, bar til at rætta feilin við at leggjja so nógvur tonglar yvir holið, sum hildið var neyðugt at typpa tað, og so leggjja tarabløð oman á aftur. Tá kundi eldurin aftur koma í sítt rætta lag.

Ein slíkur eldur kundi haldast gangandi, til hildið varð, at nú var pannan full av brendum tara. Tað kundi vera eftir t. d. 6, 8 ella 12 tímum, alt eftir, um tað gekk skjótt ella seint at fáa gongd í stóran eld. Tá ið eldurin skuldi slökkjast, skuldi eitt av turrastu bløðunum brúkast til at fjala út yvir logan, tí so fekk eldurin tíð at brenna síðstu tonglarnar, sum ikki vóru brendir. Tá ið taraøskan datt niður

⁴⁶ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1912. Bræv frá William Allan dagfest í Keyptmannahavn 23. oktober 1806. Hjaløgd var henda vegleiðingin í tarabrenning dagfest í Havn september 1806.

⁴⁷ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1912. Bræv frá William Allan dagfest í Keyptmannahavn 23. oktober 1806. Hjaløgd var henda vegleiðingin til Mørch handilsforvaltara, sum ikki er dagfest.

í pannuna, bar til steðga við at leggja bløð út yvir logan, so eldurin kundi brenna seg lidnan. Ansast skuldi bara eftir, at einki blað ella taraslokkur var eftir, tí um so var, skuldu tey takast úr eldinum.

Tá ið tað var gjørt, skuldi tveir mans við hvør sínnum tararakara á hvør sínari síðu røra aftur og fram ímóti hvørjum øðrum, so skjótt sum til bar, og teir skuldu minnst til at fáa bæði botn og síður við, soleiðis at eingin tari var órørdur. Við at røra týtt og hart smeltaði øskan skjótt og gjørdist flótandi, men inntil tað hendi, skuldi man halda áfram at røra aftur og fram sum umrøtt, til tað merktist, at øskan stívnaði so nógv omaná, at tað ikki longur var lætt at røra í. Tá var øskan liðug. Nú skuldi øskan liggja, til hon kólnaði, so hon kundi takast upp. Tá ið brenda øskan varð tikin upp, var hon helst í einum petti, og fyri at gera arbeiðið lættari, skuldi man bróta tað sundur í fleiri mannbær petti. Onki vatn mátti koma at hesum pettum.

Um meira tari var at brenna, bar væl til at brenna eina ella tvær ferðir oman á fyrst brenda øskuni. Tá skuldi tey bara minnst til, at um brent varð í einari grúgvu av steini, skuldi hon lagast upp í mun til, hvussu nógv øskan í botninum fylti. Ein grúgva varð gjørd á tann hátt, at mann setti stórar leysar steinar í ein runding umleið 1½ alin breiðan og ¾ alin høgan. Kring botnin skuldu 6 til 8 opningar vera so stórir, at ein lítil hond kundi koma inn. Endamálið við holunum var at tryggja, at eldurin fekk luft. Gjørdist eldurin ov stórir, bar til at leggja fyri holini eftir tørvi. Um grúgvun var bygd á grúsi, bar til at leggja 3 tumma bøkkar í botnin, sum ikki vóru blandaðir við sandi ella steini, fyri at sleppa undan dálking av øskuni.⁴⁸

Í frágreiðingini til handilsforvaltaran greiddi Allan eitt sindur neyvari frá, hvørji atlit skuldu takast til taraøskuna úr einum handilsligum sjónarhorni. Hann greiddi Mørch frá, at taraøska ella sodain av bløðrutara gjørdist ógvuliga hørð og fóst, og liturin var onkustaðni millum ljósablátt og grønt. Breiðblaðaði tarin gjørdist meira koparkendur. Varð øskan goymd á einum turrum stað, gjørdist liturin bæði innan og uttan hvítur, álíkur salti. Fyri at sleppa undan svinni var best at leggja øskuna á stað, sum ikki var alt ov turt, ella í gjóstur.

Roynast skuldi at halda øskuni í størri og minni klumpum, tí hvørja ferð øskan varð flutt, datt burtur av henni, og gjørdist pettini ov smá, roknaði mann við, at øskan skjótt misti ella útdampaði sína meggi, og tað ávirkaði sjálvandi virðið á vøruni. Tá øskan skuldi innskipast, var vanligt at lata pettini ganga frá manni til mans, men teir skuldu ikki blaka pettini í skipsrúmið, men lata teir glíða spakuliga eftir brettum ella eftir einum stillasi alt eftir, hvat lá best fyri. Smærri petti kundu flytast í kurvum. Umborð varð stúvað soleiðis, alt eftir, hvussu stór mongdin var, at nakað skuldi leggjast frammi í skipinum og nakað aftast. Var talan um stórar nøgdir, skuldu tær leggjast í løgum við størstu stykkjunum

⁴⁸ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1912. Bræv frá William Allan dagfest í Keypmannahavn 23. oktober 1806. Hjaløgd var henda vegleiðingin í tarabrenning dagfest í Havn september 1806.

niðast, soleiðis at tað minti um ein grótgarð tvørtur um miðjuna á skipinum. Ein annar garður kundi gerast longri afturi, og so kundu smærri stykki og smáoska leggjast ímillum garðarnar. Tað hevði týdning, tí um smærri pettini lógu ímillum stóru klumparnar, so fóru ov nógvir av teimum at brotna sundur, áðrenn teir komu úr skipinum aftur.

Í lastini kundi øskan skapa hita eins og ein kornlast. Men hitin hvarv eftir eina tíð. Tí var umráðandi at ansa eftir, at øskan ikki lá saman við vøru, sum ikki toldi hita. Tað kundi verið lýsi, tál, smør og annað, sum kundi smelta. Hinvegin var einki í vegin fyri at flyta innpakkaðar ullvørur saman við øskuni. Viðvíkjandi turrum fiski ivaðist Allan í, um øskan ikki kundi geva fiskinum ein keðiligan lukt, og hitin kundi fáa fiskin at svinna. Hesar vegleiðingar vildi hann geva forvaltaranum, um talan skuldi gjørst um munandi mongdir av øsku úr Føroyum.⁴⁹

William Allan metir um útlitini

Hóast William Allan skrivaði gjølligar frágreiðingar um røttu mannagongdina í tarabrenningini og handfaringini av vøruni, helt hann ikki, útlitini vóru serliga góð fyri, at ein taraøskuvinnu kundi mennast í Føroyum. Afturkomin til Keypmannahavnar greiddi hann frá, at móguleikarnir lívfrøðiliga vóru góðir, tí besta taraslagið at brenna var breiðblaðaði tarin, *Fucus digitatus*, og hann vaks alla staðni fram við strendurnar inni í firðum og á boðum. Í Føroyum var hinvegin ikki so nógv til av bløðrutara, sum varð nógv nýttur í Noregi, og har hann fanst, vóru mongdirnar bara til ein lítlan leskibita til seyðin, sum var íðin eftir honum.

Við boðar og sker rak tarin í nógvri aldu, og tá álandsvindur og nógv alda var, rak stórir partur av hesum taranum inn í víkirnar. Var talan um eina bygda vík, var allur tarin tikin at nýta til at taða bøin við. Um ongin búseting var tætt við, fekk tarin frið. Um lítið av tara rak á land av sær sjálvum, kundu fólk finna upp á at fara at skera tara, har tað lá best fyri.

Allan hevði verið í Hvalba í fimm vikur, har hann millum annað skuldi læra suðringar um tarabrenning. Har legði hann til merkis, at tarin í Hvalba og Sandvík var tann besti í Suðuroy, tí sjálvst um salt serliga var í tonglunum, so vóru tarabløðini her eisini so sterk, at tey høvdu nógv soda í sær. Í Lopra og Vági vóru taratonglarnir líka tjúkir, men har vóru ikki so nógv og ofta als ongi bløð á, og tað gjørði tað torførari at fáa góða øsku burtur úr taranum har. Hinvegin vóru Trongisvágur, Ørðavík, Hov, Lopra og Vágur høgligari støð enn Hvalba og Sandvík, men trupulleikin hesi støðini var, at tað var so stór frástøða millum støðini, har tarin kundi skerast, og har hann kundi turkast.

Júst henda landafrøðin gjørði vinnuna torføra í Føroyum, tí tað var avgerðandi fyri vinnuna, at til bar at fáa stórar nøgdir av tara bíliga upp á land til

⁴⁹ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1912. Bræv frá Williami Allan dagfest í Keypmannahavn 23. oktober 1806. Hjáløgd var henda vegleiðingin til Mørch handilsforvaltara, sum ikki er dagfest.

turkingar, og tann fortreytin kundi ikki uppfyllast, tá ið tari skuldi flytast upp til hálvan fjórðing við báti til turkingarstaðið. Hesin flutningurin saman við tí, at tarin bara kundi skerast eina ferð um dagin, tá ið fjøra var, gjørði tað torført at fáa eina rímiliga dagsløn burtur úr arbeiðinum. Hesar umstøður vóru ikki egnaðar til vinnuligan rakstur, og tá var enn einki sagt um veðrið. Var strondin fløt og gekk langt út, bar betur til.

William Allan hevði helst ikki stórar vónir um, at tað fór at bera seg at vinna øsku burtur úr tara í Føroyum, tí hann endaði frágreiðing sína við at siga, at hann vónaði, at stjórnin skilti orsøkina til, at hann ikki vildi vera í Føroyum henda veturin og fara undir brenning aftur komandi vár, tí hann ivaðist ikki í, at hann hevði spart Handilsstjórnini eina óneyðuga útreiðslu við at fara aftur til Danmarkar.⁵⁰

Royndi at útvinna salt úr sjógvi

Upprunaliga var endamálið við ferðini hjá Williami Allan í Føroyum at leggja lag á tarabrenningina, men tá ið hann kom til Føroya, hevði hann fingið eina uppgávu afturat at loysa. Tað var at gera eina kanning av saltinnihaldinum í sjógvi, og um móguleikar vóru fyri at framleiða salt við at kóka sjógvin burtur. Kanningin skuldi gerast í Hvalba, og orsøkin til tess kann vera, at tað varð hildið, at sjógvurin kring Suðuroynna var saltríkari enn aðrastaðni, men ein onnur meira sannlík orsök var, at við einari slíkari vinnu kundi kolið í Hvalba gagnnýttast, uttan at neyðugt var at flyta tað av oynni. Tað var júst flutningurin úr Føroyum, sum gjørði, at kolanámsvinnan í Suðuroy ongantíð fekst at bera seg. (*Forslag og Betænkninger afgivne af den færøske Landbokkommission, nedsat i Henhold til Lov af 13/3 1908, 1911, p. 783*)

Júst hví Handilsstjórnin eisini valdi at geva Allan hesa uppgávuna at loysa, er ikki eydnast at finna út av, men tað var longu tá ótti fyri, at ein nýggjur máti at vinna sodu burtur úr sjógvi skuldi verða uppfunnin. Hendi tað, kundi hesin nýggi mátin taka grundarlagið undan vinnuni at brenna tara. (Clow and Clow, 1947, p. 310) Tá ið Allan fór úr Keypmannahavn, hevði hann eina stóra pannu við sær, sum var tvær feralin víð og 12 tummar djúp. Í henni var pláss fyri 494 pottum av sjógvi. Við hesi pannuni gjørði Allan royndir at vinna salt burtur úr sjógvi í Hvalba.

Royndirnar vístu, at ov lítið av salti kom burtur úr føroyskum sjógvi, og tí helt hann, at sjógvurin ikki var so saltur, sum hildið varð, og liturin á saltinum vísti, at har vóru fleiri evni í. Allan helt tí ikki, at neyðugt var at gera fleiri royndir.⁵¹ Tá

⁵⁰ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1912. Bræv frá William Allan dagfest í Keypmannahavn 23. oktober 1806.

⁵¹ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 2077. Bræv frá Ludvig Manthey dagfest í Keypmannahavn 21. februar 1807. Hjaløgd er henda frágreiðingin frá William Allan um saltkókingarroyndir í Hvalba í august 1806.

ið hann fór úr Hvalba, læt hann Óla Evensen yvirtaka pannuna og fyra pinnatrækurvar, sum hann hevði roynt at turka saltið í.⁵² Handilsstjórnin sendi 18. november 1806 frágreiðingina hjá Allan saman við einari fløsku av sjógvi, og teimum trimum saltroyndunum, sum Allan hevði útvunnið, til Manthey professara. Professarin varð biðin um at koma við frágreiðing um tilfarið.⁵³

21. februar 1807 var Manthey liðugur við kanningar sínar og kundi greiða frá úrslitunum. Manthey helt, at Allan hevði fingið nógv burtur úr, sjálv um hann ikki var royndur saltkókari. Samanlagt var felags fyri royndirnar, at 494 pottar ella 988 pund av sjógvi vóru nýttir til allar royndirnar, og tær góvu nøkur og 30 pund av salti, og áleið ein tunna av koli varð nýtt til hvørja roynd. Saltið var turt og gott, og har vóru eingi skaðilig evni at finna í tí. Royndirnar høvdu tí víst, hvussu nógv salt fekst úr sjógvi í Føroyum. Royndirnar vístu, at saltinnihaldið í sjógvi var sera lítið í Føroyum. Í royndunum, sum professarin sjálvur gjørði, vístu talvurnar, at 100 deildir av vatni høvdu 4/6 av salti í sær, og hetta samsvaraði sera væl við royndirnar hjá Allan, sum vístu, at 988 pund av vatni høvdu givið 37 pund av salti. Hann royndi eisini hinvegin, at koyra salt í destilerað vatn og kom til sama úrslit. Soleiðis hevði hann analytiskt og syntetiskt prógvað, at sjógvur í Føroyum hevði 1/24-1/25 av salti í sær, og hesin sjógvurin egnaði seg ikki til framleiðslu, tí tá skuldi hann verið minst fyra ferðir saltari. Sjálv um kolið skuldi verið bíligt, so fór tað neyvan at gerast so bíligt, at tað fór at loysa seg at kóka føroyskan sjógv til salt. Tað bar kanska til at fáa saltinnihaldið økt við at koyra í dammar, men allar slíkar ætlanir fóru at gerast alt ov dýrar.⁵⁴

Fáar mánaðir eftir, at Manthey kom til sína niðurstøðu, brast kríggj á millum danir og bretar, og tað hevði við sær, at saltprísurin gjørdist óvanliga høgur. Tá fóru fólk við danskar stendur undir at framleiða salt (Brønnum, 1895, p. 41), og tað kann vera orsøkin til, at hesar frágreiðingarnar hjá Williami Allan og Manthey professara lógu millum skjøluni á virkjunum í Gudumlund (Brønnum, 1895, p. 44). Hinvegin hevði kríggið eisini við sær, at sambandið millum Føroyar og Danmark gjørdist munandi torførari, enn tað hevði verið, og tað gjørdi uttan iva sítt til at steðga øllum donskum ætlanum, sum høvdu verið um at brenna tara og kóka sjógv í Føroyum.

Taraframleiðslan steðgar í 1807

Handilsstjórnin tóktist taka metingina hjá Williami Allan um móguleikarnar í Føroyum til sín, og hon hevði ikki stórvegis áhuga fyri tarabrenningini í 1807.

⁵² SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 1912. Bræv frá William Allan dagfest í Keypmannahavn 23. oktober 1806. Hjaløgd var henda frágreiðingin til Mørch handilsforvaltara, sum ikki er dagfest.

⁵³ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Brev-kopibog 1805-1807, nr. 695. Bræv til Manthey professara dagfest 18. november 1806.

⁵⁴ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 2077. Bræv frá Ind: Manthey dagfest í Keypmannahavn 21. februar 1807.

Stjórnin skrivaði kortini til handilsforvaltaran og mælti honum til at gera tað, sum hann kundi gera, at eggja føroyingum til at seta gongd á hesa nýggju vinnuna, sum fór at koma teimum sjálvum til gagns.⁵⁵

Áhugin í Føroyum var kortini eisini sera lítil. Mørch og Begtrup prestur høvdu lagt nógva orku í at fáa fólk at fara í gongd, serliga í Havn, men hugurin var líka so lítil, sum Allan hevði greitt frá árið fyri. Síðst í apríl 1807 høvdu teir kortini fingið tvey fólk at lova, at tey fóru í gongd beinanvegin. Treytin hjá hesum báðum fólkunum var, at tey umframt teir sjeý markarnar, sum tey áttu at fáa sambært takstinum, skuldu fáa ein mark afturat fyri hvørji 100 pund av framleiddari øsku. Hesin síðsti markurin kundi fara av tí peninginum, sum fekst við at selja soduna, sum tarafelagið gav Rentukamarinum. Hesir báðir persónarnir høvdu fingið tann eina ovnin at brenna tara í, og handilsforvaltarin lovaði at fylgja væl við í, hvussu gekst við virkseminum.

Handilsforvaltarin helt annars, at stórir tørvur var á at fáa gongd á hetta verkið nú, tá ið so nógv óhapp raktu landið. Hann vónandi, at myndugleikarnir eisini vildu arbeiða fyri málinum, men enn hevði hann einki hoyrt.⁵⁶ Stutt eftir kom handilsforvaltarin at standa rættiliga einsamallur eftir við ynskinum um, at gongd kom á nýggju vinnuna. Myndugleikarnir í Keypmannahavn høvdu minni áhuga fyri móguleikanum, eftir at Allan kom við metingum sínum, og eftir at Tara-Mortan var farin til Íslands at royna móguleikarnar har, og tíðliga í september 1807 fingi teir heilt onnur ting at hugsa um, tá ið bretar bumbaðu Keypmannahavn. Teir, sum í Keypmannahavn varðaðu av føroyska handlinum, fingi komandi árinum nóg mikið at gera við at finna skip, sum vildu gera eina roynd at fara til Føroya við neyðsynjarvørum. Vandin fyri, at bretar tóku hesi skipini var ovurhonds stórir, og tað var eisini endin á síðstu føroysku taraøskuni. Tey 1013 pundini av taraøsku, sum vórðu framleidd í 1807, fóru umborð á “Anne Marie” við Thygesen sum skipara 18. august 1807,⁵⁷ men á vegnum til Danmarkar tóku bretskeir kaparar skipið, og eingin veit, hvar síðsta føroyska taraøskan endaði.⁵⁸

Fremsti undangongumaðurin í at menna eina taravinnu í Føroyum, Begtrup prestur, boðaði 14. juni 1807 frá, at hann og konan ætlaðu sær av landinum og

⁵⁵ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Brev-kopibog 1805-1807, nr. 758. Bræv til Mørch handilsforvaltara dagfest 27. apríl 1807.

⁵⁶ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 2181. Bræv frá Mørch forvaltara dagfest í Havn 30. apríl 1807.

⁵⁷ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 2077. Bræv frá Mørch handilsforvaltara dagfest 23. juni 1810. Hjalagt er yvirilit yvir útfluttu vørunar hjá handlinum 1805 til 1810.

⁵⁸ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1812-1815, nr. 54. Bræv frá Løbner og Hammershaimb dagfest í Havn 8. Oktober 1811. Hjaløgd er frágreiðing frá Joen Christiansen sýslumanni, sonevnd tingsvitni.

væntandi ongantíð fóru at koma aftur.⁵⁹ Meðan tað móguliga kom óvart á hjá havnarfólki, so var tað alla tíðina ætlanin hjá Begtrup, tí hansara hugsan var, at fyri embætismenn var teirra støðgur í Føroyum “vilkaarlig, da enhver tragter at komme herfra”.⁶⁰ Eftir at Begtrup var komin til Danmarkar aftur, greiddi hann frá, hvussu hann hevði roynt at fingið gongd á tarabrenning í prestagjaldi sínum. Hann hevði lagt seg eftir hesum, tí í prestagjaldinum vóru fólk flest fátæk. Tí kom ein og hvør móguleiki at vinna eitt lítið sindur av peningi væl við. Begtrup ivaðist ikki í, at tað vóru vantandi royndir, sum gjørdu, at taraøskan ikki var so væl brend, sum hon átti at verið, og orsøkin var, at fólk enn ikki høvdu fingið nóg nógvar royndir við nýggju ovnunum, sjálvst um Begtrup hevði víst teimum frágreiðingina hjá Allan um, hvussu brennast skuldi.

Begtrup væntaði, at tað fór at ganga seint við menningini av hesi vinnugrein, sum so mongum øðrum, tí íbúgvarnir skuldu síggja allar fyrimunirnar, áðrenn verulig gongd kom á. Tað var tað, sum hann hevði roynt at greitt teimum frá.⁶¹

Fyri og ímóti taravinnuni

Nógv regn, ólagalig landafrøði og kríggj gjørði alt sítt til at steðga menningini av nýggju vinnuni, men størsta mótstøðan mundi kortini koma frá teirri grundleggjandi traditionalismuni í bóndasamfelagnum. (Isholm, 2020, p. 54) Hesa traditionalismuna lýstu ymiskir embætismenn javnan sum eina ovurstóra trúgv upp á “gammel Skik”, og hon var ein forðing fyri nýskapanum av alskyns slagi seinna partin av 18. og fyrra partin av 19. øld. Samstundis vardi traditionalisman aldagamla bóndasamfelagið, og á tann hátt var hon við til at verja eina ekstraktiva samfelagsskipan. Skuldi komast fram ímóti einum meira modernaðum og inklusivum samfelag, var neyðugt at gera upp við hesa traditionalismu á alskyns økjum.

Aðrastaðni, har tarabrenning vant upp á seg, sást sama mótstøða. Í Orknoyggjum hildu tey, at tarabrenningin rak fiskin til havs og oyðilegði fiskarið, og tey ivaðust heldur ikki í, at tarabrenningin fór at oyðileggja korn- og grasvøksturin. Harumframt vóru fleiri, sum óttaðust fyri, at vinnan fór at forða kvinnum í at føða børn (Clow and Clow, 1947, p. 303).

Í Noregi vóru bæði bøndur og útróðrarmenn eisini harðliga ímóti nýggju vinnuni. Útróðrarmenn óttaðust fyri, at roykurin frá brenningini rak fiskin til havs, og aðrastaðni hildu fólk, at tarabrenning hevði keðiliga ávirkan á veðrið. Í 1765 kendi amtmaðurin í Stavanger seg so hóttan av bóndunum, at hann

⁵⁹ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 2186. Bræv frá Begtrup prestidagfest í Havn 14. juni 1807.

⁶⁰ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809. Mál nr. 1245. Bræv frá Begtrup prestidagfest í Havn 1. oktober 1804.

⁶¹ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809, nr. 2237. Bræv frá Begtrup prestidagfest í Keypmannahavn 21. juli 1807.

noyddist at seta bann fyri brenningini. Glasvirkini fingur borið so í bandi, at forboðið varð avtikið aftur í 1779, men ósemjan um tarabrenningina helt áfram.

Í 1804 fekk Christen Pram til uppgávu at gera eina kanning um tarabrenningina í Noregi. Hann fekk frá bóndum og útróðrarmonnum at vita, at mjørki og regn kom, so skjótt sum tarabrenningin fór í gongd. Einaferð avgjørdu teir at herja á staðið, har framleitt var, teir sløktu báluni og blakaðu taran á sjógv. Úrslitið var, at tað klárnaði í erva, og skjótt fekst aftur nógvur summarfiskur. Hetta var alt prógv um, hvussu skaðilig tarabrenningin var. Pram gjørdi ymiskar royndir. Hann ásannaði, at tarabrenning var sera dálkandi, og at lukturnin kundi vera øgiligur. Hinvegin dugdi hann ikki at síggja, at hon skuldi hava ávirkan á fiskarí og veðurlag, men tað var ein trupulleiki fyri útróðrarmenninar, at roykurin fjaldi ýtini og á tann hátt gjørdi tað torførari at fiska. Úrslitið av kanningunum hjá Pram var, at tarabrenning frá 1805 varð bannað í Noregi (Lindeman, 1928, p. 66).

Í Skotlandi eydnaðist eisini í støðum at fáa tarabrenning bannaða, tí landbúnaðurin ikki megnaði at føða íbúgvvarnar, tí tarin varð brendur heldur enn at verða nýttur til tøð. (Clow and Clow, 1947, p. 309) Í Føroyum hevði tarin eisini stóran týdning sum tøð, og sjálvt um keldurnar einki beinleiðis siga um nakra tvístøðu millum tey, sum vildu brenna tara, og tey, sum vildu nýta hann at taða við, er ikki ósannlíkt, at slíkar ósemjur kunnu hava verið hesa tíðina.

Ole Henchel, sum eftir øllum at døma skrivaði um móguleikar fyri taravinnu í Føroyum síðst í 1770-árunum, upplivdi á egnum kroppi, hvussu sterk traditionalistiska mótstøðan ímóti øllum nýggjum var. Hann endaði frágreiðing sína um móguleikarnar fyri einari komandi kolavinnu í Føroyum 22. oktober 1778 við at siga, at hann vónaði, at myndugleikarnir fegnaðust um frágreiðingina, tí tað hevði lætt um allan tann trega og teir trupulleikar, “som her mere end paa andre Stæder daglig møder en fremmed formedelst den gemene Mands forkerte Tænke-Maade”.⁶²

Begtrup prestur merkti longu fyrsta árið hesa traditionalistisku mótstøðuna í Føroyum. Beinavegin tari varð framleiddur, fóru fólk at klaga um, at roykurin frá tarabrenningini rak fiskin til havs, samstundis sum hann skapti meiri vætu í luftini. Tað helt Begtrup prestur lítið um, tí hann helt, at royndirnar vístu tað øvuta. Tað hevði ongantíð fyrr verið so nógvur reyðfiskur at fingið sum hetta árið, og staðið, har tarin varð brendur, var einki undantak. Harumframt vistu kunnigir menn ikki um, at nakað so turt og heitt summar hevði verið í Føroyum sum hetta summarið.⁶³

Traditionalistiska mótstøðan var helst høvuðsorsøkin til, at tað gekst so illa at skapa nakran áhuga fyri at arbeiða í nýggju vinnuni, men mótstøðan elvdi helst

⁶² SA. Rentekammeret. Sager vedr. stenkulsgruberne på Færøerne. Bræv til Rentukamarið frá Ole Henchel dagfest í Havn 22. oktober 1778.

⁶³ SA. Den Administrerende Direktion for den Kgl. Færøske Handel. Sager til Journalen. 1801-1809. Mál nr. 1245. Bræv frá Begtrup presti dagfest í Havn 1. oktober 1804.

eisini til ymiskar slatursøgur um fremmanda mannin, sum mest av øllum umboðaði nýggju vinnuna og harvið eina hóttandi nýggja siðvenju. Tað man vera upprunin til nógvar av teimum søgunum um Tara-Mortan, sum framvegis livdu á manna munn, tá ið 20. øld var hálvrunnin, 150 ár eftir sjálvar hendingarnar. Á umrøðuni hjá handilsforvaltaranum skilst, at nakað kann vera um søgurnar um, hvussu illa Tara-Mortan var fyri, men ein partur av upprunanum til søgurnar var uttan iva eisini, at “den gemene Mands forkerte Tænke-Maade” kundi spinna falskar søgur um fremmandan nýskapara.

Hvussu væl kendur Tara-Mortan var gjøgnum 19. øld, er ikki lætt at vita, men Rasmus Effersøe tók hann fram aftur í einum av teimum fyrstu útgávuunum av *Føringatíðindi* í 1890. Effersøe legði Tara-Mortan undir at hava havt væl størri áhuga í at drekka enn at gera sítt arbeiði, og hann skuldi eisini lata lív, tá ið hann av óvart kom at drekka av vætuni, sum hann skuldi brúka í brenningini.⁶⁴ Í næsta blaðnum vildi *Føringatíðindi* vera við, at Nólsoyar-Páll hevði yrkt ein tått um Tara-Mortan, tí at hann skikkaði sær so illa í Nólsoy, har hann heldur drakk og rann eftir konufólki enn at ansa eftir tarabrenningini. Eitt ørindi úr hesum tåttinum skuldi vera:

Hoyr tú illi Tara-Mortan
við tínum langa líggja:
verður tú rikin til Danmarks burtur
tú fært væl annað at síggja.⁶⁵

Sjálvt um sagt verður, at Nólsoyar Páll yrkti hetta ørindið, so minnir tað nógv bæði í innihaldi og formi um yrkingina “Nú er tann stundin”, sum Jóannes Patursson yrkti til Jólafundin í 1888. Í sætta ørindi í yrkingini hjá Jóannesi verður sagt “at burtur er rikin tann fremmandi arvi; lat tað vera starvið!”, beint eftir at tað í ørindinum frammanundan varð heitt á føroyingar um at ganga ímóti útlenskum og lata útnyrðingin føra tað av landinum sum sápubløðru. Hetta samanfall ger tað nærliggjandi at hugsa, at tað var tjóðskaparrørslan, sum við hesum ørindinum legði sín egna hugburð í munnin á Nólsoyar Páll, og sum valdi at brúka søguna um Tara-Mortan sum dømi um ein útlending, sum neyðugt var at reka burtur. Á henda hátt kom tjóðskaparrørslan at umboða somu sjónarmið, sum traditionalisman í bóndasamfelagnum hevði havt um at steðga øllum nýggjum, sjálvt um tjóðskaparrørslan sjálf var eitt úrslit av teimum broytingunum, sum traditionalisman til fánýtis hevði andøvt ímóti. Soleiðis gevur søgan um Tara-Mortan eina ábending um, at føroyska tjóðskaparrørslan var meira ávirkað av traditionalismuni, enn tjóðskaparrørslan í Íslandi var.

Seinni nýttu tjóðskaparfólk søguna um Tara-Mortan sum dømi um, hvussu undirbrotligir føroyingar vóru yvir fyri øllum donskum. Søgningin var, at tað var siður at rógva hattleysur, tá ið ein danskari skuldi skjútsast. Eina ferð skuldu

⁶⁴ Føringatíðindi nr. 11 frá november 1890. “Tarabrenning”

⁶⁵ Føringatíðindi nr. 12 frá desember 1890

nólsoyingar rógva Tara-Mortan til Hvítanesar, men kavaroksódn kom á teir. Siðin at rógva hattleysir við donskum manni kundu teir ikki bróta, og endin varð, at teir mundu forkomist.⁶⁶ Við hesi søguni gjørdust nólsoyingar og Tara-Mortan ímynd upp á alt tað, sum sjálvstýrisrørslan skuldi broyta. Í Dimmalætting royndu dulnevndir skrivarar hinvegin at siga, at Mortan ikki var danskari, men norðmaður, og í einari grein frá 1950 vildi "X" vera við, at føroyingar gjørdust so troyttir av Mortani, at teir mannaðu bát og róðu allan vegin til Bergens við honum. Tað prógvaði, at talan var um ein norðmann.⁶⁷ Á henda hátt endaði søgan um Tara-Mortan sum ein ímynd av, hvat tjóðskaparlíga kravdist av føroyingum í 20. øld.

Trupulleikin er bara, at samtíðarkeldurnar samsvara ikki við tjóðskaparligu søgurnar. Gaman í var Tara-Mortan roknaður sum eitt neyðardýr, sum hevði tørv á fíggjarligari hjálp bæði í Føroyum og í Keypmannahavn, men einki verður sagt um, at tað var orsakað av rúsdrekka. Harumframt sæst einki til, at nøkur vandamikil væta varð brúkt í framleiðsluni, og Tara-Mortan doyði í hvussu er ikki í Føroyum. At enda tykjast søgurnar um, at hann rann eftir konufólki ikki rættiliga at samsvara við, at hann hevði gentu sína við sær til Føroya í 1805.

Eisini søgan um, at Nólsoyar-Páll skuldi yrkja tótt um Tara-Mortan, tykist lítið sannlík, tí júst Nólsoyar-Páll fekk sjálvur eitt av teimum sjei eintøkunum av vegleiðingini hjá Williami Allan um tarabrenning. Søguliga gjøgnumgongdin í hesi grein vísir, at tað í fyrstu syftu serliga var Begtrup prestur, sum vildi skapa nakað nýtt. Hansara høvuðsmál var at hjálpa fátækum, og hann fekk nakrar av teimum fáu í Havn, sum á ein hátt kundu roknast til eitt slag av spírandi borgaraskapi, til at stuðla sær. Tá ið myndugleikarnir fingtu áhuga fyri málinum, kom til sjóndar, at teir serliga høvdu álit á Schrøter presti í Suðuroy, so onkursvegna tykjast prestarnir at vera millum fremstu nýskaparar hesa tíðina. Umframt Begtrup prest fingtu handilsforvaltarin, kommandanturin og sorinskrivarin hvør sítt eintak av frágreiðingini hjá Williami Allan, og teir fingtu tað uttan iva í sínum leikluti sum embætismenn. Trý tey síðstu eintøkini fingtu Ole Evensen, sýslumaður í Hvalba, Óli Johansen, bóndi í Dali, og Nólsoyar Páll, og teir triggir hava helst fingið síni eintøk, tí teir hava víst áhuga fyri nýggju móguleikunum.

Samandráttur

Samanlagt gevur hetta eina mynd av, at myndugleikarnir høvdu stóran áhuga í at økja um vinnumøguleikarnar í Føroyum og á tann hátt seta gongd á eina modernaða samfelagsmenning. Embætismenn skuldu fremja hesi ynski í verki, og tað tykist greitt, at nakrir av teimum, m.a. prestarnir, gjørdtu tað eldhugaðir, meðan aðrir vóru meira afturhaldandi. Hesin framburðshugurin kom í stóran

⁶⁶ Eitt dømi er í greinarøðini "Armóð og ómagaskapur" í Tingakrossi nr. 26 frá 18. september 1929.

⁶⁷ Dimmalætting nr. 72 frá 5. august 1950. "Tara Mortan".

mun uttaneftir, men søgan vísir eisini, at í Føroyum vóru einstaklingar, sum vóru til reiðar at taka við nýggjum móguleikum. Teirra millum vóru Kjelnæs bøkjari og Hans Debes studentur og teir trýggir, sum fingi hvør sítt eintak av vegleiðingini hjá Williampi Allan.

Sostatt gevur søgan um tarabrenningina í Føroyum 1804-07 eina mynd av, at sjálvt um traditionalisman var sterk, so var áhugi eisini fyri nýggju vinnuni hjá einstøkum føroyingum, og tað er ikki torført at ímynda sær, at taravinnan kundi verið komin rættiliga fyri seg sum vanligur heimaídnaður kring landið, um Napoleon ikki hevði sett eld á niðri í Evropa. Krígsstøðan, at Nólsoyar Páll hvarv, og tað at áhugin fyri taravinnuni var minkaður, tá ið danska ríkið kom fyri seg aftur eftir kríggið, virkaði alt til fyrimunar fyri traditionalismuni, men fleiri av spírnum, sum vístu áhuga fyri taravinnuni, vóru eisini til reiðar, tá ið aðrir móguleikar seinni vístu seg í eitt nú fiskivinnuni.

Bókmentir

Brønnum, C. (1895) 'Fabrikanlægene ved Gudumlund i Slutningen af forrige og Begyndelsen af det Aarhundrede', *Samlinger til jydsk historie og topografi*. Jysk-historisk-topografisk selskab., 2. Række(IV. Bind), pp. 1–114.

Clow, A. and Clow, N. L. (1947) 'The natural and economic history of kelp', *Annals of science*. London: Taylor & Francis Group, 5(4), pp. 297–316.

Dalsgaard, J. (1996) *Fylking 75 ár*. Arbejdsmandafelagið Fylking.

Debes, L. (1963) *Færøernes Beskrivelse*. Kbh: Munksgaard.

Dungworth, D. (2011) 'Innovations in the 17th-century glass industry: the introduction of kelp (seaweed) ash in Britain', *Les Innovations verrières et leur devenir, Actes du deuxième colloque international de l'association Verre & Histoire*, Paris, Association Verre & Histoire, 2011, sur <http://www.verre-histoire.org/colloques/innovations>, pp. 119–123.

Forslag og Betænkninger afgivne af den færøske Landbokommission, nedsat i Henhold til Lov af 13/3 1908 (1911). Kbh.

Forsythe, W. (2006) 'The Archaeology of the Kelp Industry in the Northern Islands of Ireland', *International Journal of Nautical Archaeology*, 35, pp. 218–229.

Gray, M. (1951) 'THE KELP INDUSTRY IN THE HIGHLANDS AND ISLANDS', *The Economic history review*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd, 4(2), pp. 197–209.

Isholm, E. (2020) *Fiskivinnan sum broytingaramboð hjá amtmanninum*. [1. útgáva. Tórshavn: Fróðskapur (Annales societatis scientiarium Færoensis. Supplementum, 70).

Jørgensen, G. (1995) 'Karl Ludwig Gieseckes mineralogiske rejse til Færøerne i 1805', *Fróðskaparrit*, 43, pp. 85–89.

Lindeman, T. (1928) *Norske glasværker*. Trondhjem: I kommission hos F. Bruns bokhandel.

Stephensen, O. *et al.* (1853) *Lovsamling for Island 7.b.* Kbh.

Svabo, J. C. (1959) *Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782* . Kbh: Selskabet til udgivelse af færøske kildekrifter og studier.